

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ТВОРЧОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

*студентка 2 курсу б13 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Голіней Христина Василівна

Керівник: кандидат педагогічних
наук, доцент **Богданюк А.М.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 3 від 07.11.2023 р.*

Завідувач кафедрую _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Голіней Х.В. Патріотичне виховання учнів початкових класів засобами творчості українських дитячих письменників. – Рукопис.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 110 с.

У науковому дослідженні порушується актуальна проблема патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами творчості українських дитячих письменників.

Аналіз змісту засвідчує, що у вступі переконливо висвітлено актуальність дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито теоретичне і практичне значення одержаних результатів. У першому розділі ґрунтовно проаналізовано теоретичні засади проблеми патріотичного виховання як важливого напрямку національного виховання; розкрито погляди вчених на сутність і завдання патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку та його актуальність на сучасному етапі державотворення. У другому розділі проаналізовано особливості патріотичного виховання учнів початкових класів засобами творчості українських дитячих письменників, зокрема, охарактеризовано основні форми й методи та запропоновано методичні рекомендації до застосування творчості українських дитячих письменників у патріотичному вихованні молодших школярів. Дослідження дозволяє зробити висновки, що доцільність і актуальність теми сумнівів не викликає, оскільки національно-патріотичне виховання сучасної молоді як у родині, суспільному оточенні, так і в навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу належить до надважливих завдань педагогічної теорії та практики.

Ключові слова: *патріотизм, патріотичне виховання, національне виховання, мовно-літературна галузь, дитяча література, письменник, творчість дитячих письменників, літературна гра.*

ABSTRACT

Goliney H.V. Patriotic Education of Primary School Students by Means of Creativity of Ukrainian Children's. – Manuskript Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. Yuriy Fedcovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 110 p.

The scientific study raises the urgent problem of patriotic education of children of primary school age by means of creativity of Ukrainian children's writers.

The analysis of the content confirms that the work thoroughly analyzed the theoretical foundations of the problem of patriotic education as an important direction of national education; the peculiarities of patriotic education of elementary school students were analyzed by means of creativity of Ukrainian children's writers; methodical recommendations for applying the works of Ukrainian children's writers in the patriotic education of younger schoolchildren are proposed. The research allows us to draw conclusions that the expediency and relevance of the topic is beyond doubt, as national-patriotic education is one of the most important tasks of pedagogical theory and practice.

Keywords: *patriotism, patriotic education, national education, linguistic and literary field, children's literature, writer, work of children's writers, literary game.*

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВОГО НАПРЯМКУ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	9
1.1. Проблема патріотичного виховання в історико-педагогічному контексті	9
1.2. Актуальність виховання патріотизму в підростаючого покоління українців на сучасному етапі державотворення	17
1.3. Психолого-педагогічна характеристика основних засобів патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку	31
<i>Висновки до розділу 1</i>	47
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ	49
2.1. Творчість українських дитячих письменників як один із ефективних засобів виховання патріотизму в учнів Нової української школи	49
2.2. Основні форми та методи патріотичного виховання молодших школярів засобами творчості українських дитячих письменників	57
2.3. Методичні рекомендації до використання творчості українських дитячих письменників у патріотичному вихованні учнів початкових класів	65
<i>Висновки до розділу 2</i>	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Актуальність дослідження. Українське суспільство переживає період інтенсивного формування державності. Важливо, щоб нове покоління було готовим до активної участі у цьому процесі. Головною передумовою виховання особистості завжди було патріотичне виховання. На сучасному етапі будівництва та оборони незалежної України роль та значення патріотичного виховання надзвичайно високі. Виховання патріотизму залишається важливою складовою освітньої діяльності сучасного загальноосвітнього закладу.

Сучасна школа не лише надає молодому поколінню глибокі та різносторонні знання, але й формує та закріплює в учнів патріотичні почуття, необхідні для майбутніх громадян нації. Патріотичне виховання є ключовим елементом підготовки громадян, здатних до творчої діяльності, самореалізації та свідомого соціального вибору.

Сучасна система національного виховання в першу чергу орієнтована на формування громадянина, спрямованого на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, політичної культури та усвідомленого ставлення до природи, яка є спільною для всіх нас. Основи цієї проблематики висвітлені в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [20], Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [26], Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді [28], а також у проєкті «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні /2018 р.» [39] та інших документах.

Стан дослідження. Слід відзначити, що проблема формування патріотичних якостей особистості завжди залишалася в центрі уваги вітчизняних вчених. На сьогодні це питання досліджують такі вчені, як І. Бех, О. Безверхий, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, І. Підласий, В. Поплужний, О. Сухомлинська та

інші. Сутність патріотизму, психолого-педагогічні та вікові особливості формування патріотичних почуттів обґрунтовано з сучасного погляду в працях А. Авраменка, О. Киричука, В. Котила, І. Мар'єнка, які розглядають патріотизм як життєву позицію особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури вказує на те, що у дітей молодшого шкільного віку розвиток патріотичних почуттів є результатом систематичного виховного впливу, який здійснюється через політичні, мистецькі, суспільні впливи, а також за допомогою виховної роботи в сім'ї, школі та позашкільних закладах.

Процес виховання патріотизму представляє собою систему роботи, яка охоплює як урочну, так і позаурочну діяльність, спрямовану на формування у свідомого громадянина почуття любові до свого народу та Батьківщини.

Виховання патріотизму у молодших школярів відбувається під час вивчення різних освітніх предметів, таких як українська мова (в рамках інтегрованого курсу «Мова та читання»), робота з дитячою книжкою, «Я досліджую світ», фізична культура, предмети художньо-естетичного циклу, трудове навчання, а також виховна робота в сучасній школі. Велика кількість різноманітних вправ і завдань, які містяться в підручниках для початкової школи, сприяють усвідомленню учнями силового впливу, якого може досягти людина, яка вірно виконує свої обов'язки перед спільнотою і своєю країною. Інформація з підручників дозволяє дітям отримати уявлення про рідний край, Україну, її природу, український народ і його історію.

Завдання вчителя Нової української школи полягає в ефективному організуванні роботи з патріотичного виховання, спрямованої на закріплення та поглиблення знань та отримання учнями соціального досвіду. Від знань, досвіду та майстерності вчителя, вихователя та організатора виховної роботи залежить успіх цього завдання та задоволення від його результатів.

Актуальність проведення таких досліджень обумовлена тим, що в сучасний період основним завданням системи національної освіти є створення якісно нової моделі національно-патріотичної школи, здатної ефективно виховувати громадянина-патріота України.

Отже, йдеться про пошук оптимальних шляхів, форм, методів і засобів патріотичного виховання молодших школярів, створення найбільш сприятливих педагогічних умов для реалізації накреслених завдань, що й зумовило вибір теми дослідження – *«Патріотичне виховання учнів початкових класів засобами творчості українських дитячих письменників»*.

Мета дослідження – розкрити теоретико-методичні основи патріотичного виховання учнів початкових класів засобами творчості українських дитячих письменників.

Визначення мети дослідження зумовило постановку **завдань**:

- розкрити сутність поняття «патріотичне виховання», здійснити психолого-педагогічний аналіз його структури й основних засобів та обґрунтувати актуальність на сучасному етапі державотворення;
- здійснити характеристику творчості українських дитячих письменників як одного з найбільш ефективних чинників виховання патріотизму в учнів Нової української школи;
- виявити й проаналізувати особливості, основні форми та методи патріотичного виховання молодших школярів засобами творчості українських дитячих письменників;
- розробити методичні рекомендації до використання творчості українських дитячих письменників у патріотичному вихованні учнів початкових класів.

Об'єкт дослідження – патріотичне виховання учнів початкових класів.

Предмет дослідження – особливості патріотичного виховання молодших школярів засобами творчості українських дитячих письменників.

Для вирішення поставлених завдань були використані наступні **методи дослідження**: аналіз педагогічної, психологічної та методичної літератури; узагальнення й систематизація отриманих фактів; вироблення висновків.

Теоретичне й практичне значення даного дослідження полягає у розкритті теоретичних основ досліджуваної проблеми та можливості використання отриманих матеріалів у практичній роботі вчителів початкових класів, вихователів і педагогів-організаторів з молодшими школярами, а також в освітній діяльності з метою якісної підготовки фахівців сучасної початкової школи.

Структура дослідження включає анотацію, вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВОГО НАПРЯМКУ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

1.1. Проблема патріотичного виховання в історико-педагогічному контексті

Свідомий національно громадянин, представник сучасного суспільства, усвідомлює свою особисту належність до рідної країни, а також проявляє зацікавленість у прогресі держави, розглядаючи його як можливість поліпшення особистого життя. Держава цікавиться вихованням патріота, оскільки патріотизм стимулює та активізує громадянську активність, регулює відносини між особою та суспільством.

Щодо поглядів на проблему патріотичного виховання, історико-педагогічні джерела вказують на важливість цього процесу, зокрема в молодшому шкільному віці. Оскільки саме цей вік є оптимальним для формування патріотичних поглядів та почуттів дитини. Вчені, такі як А. Макаренко, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, визначають певні риси молодого патріота та громадянина суспільства. Вони також вказують на ефективні форми та методи роботи зі школярами, які сприяють вихованню в них почуття патріотизму та відданості Батьківщині.

Щодо визначення поняття «патріотизм», це означає «любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за досягнення національної культури та готовність їх розвивати». Різноманітні аспекти реальності, природа, література, образотворче мистецтво, музика та кіномистецтво, а особливо рідна мова та слово, активно впливають на сучасного учня, формуючи його світогляд і виховуючи патріота. Умови

глобалізації суспільного життя вимагають від учителів спрямувань і впливу на становлення та розвиток особистості школяра.

Формування патріотизму в значній мірі залежить від знання вчителями нашої педагогічної спадщини, яка накопичувалася впродовж багатьох віків і включала в себе безцінні скарби народної мудрості, а також від її вмілого використання в щоденній педагогічній практиці.

Патріотичне виховання ґрунтується на традиціях, які відомі з часів Київської Русі та козаччини, і які збагачувались в Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах.

У минулому прогресивні педагоги-класики висунули численні плідні педагогічні ідеї щодо організації національного виховання дітей. Критичне вивчення цих ідей сприяє розвитку педагогічного мислення та підвищенню педагогічної культури вчителя, запобігає вузькому утилітарному підходу до питань педагогічної теорії і практики.

Зокрема, видатний педагог К. Ушинський писав: «...в реальному житті людина є громадянином свого народу і діячем у суспільстві, тому школа повинна, виховуючи людину, виховувати і патріота, громадянина».

Орієнтацією у педагогіці ХХ століття щодо виховання патріота є спадщина Василя Олександровича Сухомлинського. За думкою цього педагога, виховання патріота має відбуватися за трьома напрямками: в першу чергу, важливо навчити дитину розглядати світ і розуміти своє місце в ньому; подруге, сприяти формуванню поваги до різних аспектів життя, таких як сім'я, природа, старші люди; і, нарешті, розвивати в ній певні якості особистості, такі як гідність, чесність, мужність, принциповість тощо [46, 304-305].

У полікультурному вихованні, що спрямоване на формування цивілізованої поведінки серед представників різних етнічних і політичних груп, також виявляється багато спільного з патріотичним вихованням. Особливо важливо підкреслити шанобливе ставлення до культури, традицій і

звичаїв інших народностей, які населяють Україну, та розвивати високу культуру міжнаціонального спілкування.

Серед видатних особистостей минулого, які збагатили вітчизняну педагогіку і шкільництво, а також духовну культуру України, чільне місце належить Григорію Савичу Сковороді.

Видатний філософ і громадський діяч Г.С. Сковорода впровадив в українській педагогіці «ідею народності виховання, яка базується на служінні простому народові» [37, 124]. Своїм професійним життям він став прикладом відданості народу та висвітлив роль та значення народного вчителя.

Григорій Савич, як педагог-гуманіст, підтримує ідею народної школи, в якій у вихованців формується національна свідомість і самосвідомість, а також любов до Батьківщини та свого народу [37, 124]. Для досягнення цієї мети він широко використовує традиційні народні методи передачі педагогічної мудрості, які вкладаються в уста героїв казок, легенд, байок, притч і оповідей.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що подвиг Г.С. Сковороди полягає в тому, що він пройшов через свій розум і серце, як через призму, величезні досягнення національної народно-педагогічної скарбниці. Він сприйняв, осмислив, оцінив і відобразив ці досягнення у своїх літературних і педагогічних творах так, щоб їх могли розуміти більшість висококультурних, мало-писемних і зовсім неосвічених верств тодішньої української нації [30, 124].

Ідея народності Г.С. Сковороди та формування національної свідомості і патріотичних почуттів у учнів знайшли свій подальший розвиток у творах О.В.Духновича, Т.Г.Шевченка, М.І.Костомарова, К.Д.Ушинського, М.П.Драгоманова, Б.Д. Грінченка, І.Я.Франка, С.Ф.Русової, Г.Г.Ващенко, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, О.І.Вишневського та інших видатних педагогів минулого і сучасності.

Однією з ключових ідей педагогіки О. В. Духновича є концепція народності, що передбачає, що повноцінний розвиток фізичних і духовних здібностей дітей може бути забезпечений лише через національну школу. Основним завданням цієї школи є формування національно свідомої, високоморальної, працьовитої та добродісної особистості.

Коли йдеться про національність та патріотизм у вихованні, О. Духнович розглядав це як збереження національного «Я» народу, його рідної мови, культури та звичаїв. Він підкреслював, що народне виховання повинно відображати потреби народу в господарському і культурному плані. Основна мета патріотизму у вихованні для нього полягала в піднесенні національної свідомості народу та в його активному національному житті [30, 30].

Освітня діяльність О. Духновича суттєво сприяла поширенню освіти, розвитку національної свідомості українського народу та відродженню національної системи виховання.

Заповіт великого педагога-патріота звучить для нинішніх і майбутніх поколінь як заклик: «Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він твій. Хто стидається за свій народ, той сам себе стинається» [49, 184].

Питання виховання патріотизму розглядали вітчизняні педагоги у контексті загальновиховної концепції таких видатних особистостей, як К. Ушинський, М. Стельмахович, Г. Ващенко та ін. Вони вбачали формування патріотизму як невід'ємну частину загальнолюдської культури.

Творча спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського, видатного педагога, назавжди увійшла в золоту скарбницю світової педагогічної культури і є національною гордістю українського народу.

Основні ідеї національного та народного виховання К. Д. Ушинського займають провідне місце в його статтях, книгах та підручниках. Він вважав, що справжня любов до Батьківщини повинна поєднуватися із знанням мови, мистецтва, кращих традицій і звичаїв народу [36, 4-5]. Принципи народності

виховання були висвітлені в одній з його найважливіших праць – «Про народність у громадському вихованні» (1857) [49, 105].

«Є лише одна загальна для всіх природжена схильність», – підкреслює К. Ушинський, – «це те, що ми зовемо народністю...» [49, 99]. Під народністю він розумів своєрідність кожного народу, нації, зумовлену їх історичним розвитком, географічними, природними умовами. Це поля батьківщини, її мова, перекази і життя [49, 102]. Тобто народність – це те, що відрізняє кожну націю та забезпечує її успішне функціонування і розвиток. Виховання, Концепція К. Ушинського, згідно з його визначенням, вбачає, що «народність є досі єдиним джерелом життя народу в історії». За його словами, кожен народ вносить унікальну ідею в історію і є історичною особистістю. Важливою є особливість ідеї, що визначає принцип життя. Ушинський підкреслює, що якщо народ забуває свою роль в історії, він втрачає свою потрібність і повинен зійти зі сцени.

К. Ушинський акцентує на важливості національного виховання і визначає патріотичне виховання як те, що побудоване на історичному ґрунті конкретної нації. Його визначення патріотичного виховання охоплює широкий спектр цілей, змісту і засобів, які спрямовані на розвиток різних аспектів особистості, включаючи тілесний, чуттєво-вольовий, інтелектуальний та духовно-моральний.

Засновуючись на принципі народності, Ушинський висловлює переконання, що виховання має базуватися на національних цінностях. Для досягнення цієї мети важливо, щоб школа була доступною, навчання обов'язковим, а управління освітою знаходилося в руках самого народу.

Педагогічні ідеї К. Ушинського впливають на розвиток національної свідомості та виховання в Україні, сприяючи будівництву незалежної держави і відродженню української освітньої системи. [36, 17].

Активними учасниками, які виявили себе у формуванні національної системи освіти і виховання, є С. Русова та Г. Ващенко. Софія Федорівна

Русова підкреслювала необхідність початку виховання з самого народження дитини. Вона пропонувала використовувати засоби, такі як колискова, забавлянки, народні казки, ігри, пісні, лічилки, загадки та інші, для того щоб сприяти прилученню дітей до національної свідомості та формуванню їх етнічної ідентичності [42, 253].

Софія Русова висловлювала думку, що «національне виховання забезпечує найширшу демократизацію освіти для кожної нації». Вона наголошувала на тому, що національне виховання має виховувати у дітях пошану до власного народу, а також повагу до інших націй [42, 255].

У своїх творах С. Русова вона акцентує величезне значення ролі педагога у патріотичному вихованні учнів як у школі, так і поза її межами. Вона підкреслює, що в національній школі вчителю слід приділяти особливу увагу тому, щоб учні свідомо вивчали своє природне оточення та історію свого регіону. За її думкою, найкращий спосіб навчання полягає в екскурсіях разом з учнями та їхніми близькими, дотикаючись до різних аспектів, чи то географічних, історичних, чи економічних. Наприклад, це може бути подорож човном по річці, виїзд на Дніпровські пороги, участь у зборі винограду в Херсонщині або Таврії, відвідування ярмарків, поїздка на поле Берестечко чи до могили Шевченка тощо.

Важливим елементом виховання, за її словами, є створення національних музеїв на різних рівнях, від шкільних до районних, через спільну працю вчителів та учнів. Русова висловлює побоювання, що ми дуже мало знаємо про нашу Україну, маємо обмежену географічну свідомість, тоді як ця інформація є невід'ємною частиною нашої ідентичності. Вона закликає до свідомого прийняття української ідентичності, вивчення всіх скарбів, які приховані в українській землі.

В концепції С. Русової «нова школа» від початкової до вищої повинна об'єднати учнів і вчителів у спільній роботі, крок за кроком будуючи школу, яка пройнята національним натхненням. Це натхнення, за її переконанням,

повинно відображати національний духовний потенціал та міцно з'єднувати народ з рідним краєм та співвітчизниками. Навчаючись любити та свідомо ставитися до власного народу і рідного краю, ми, за словами Русової, вчимося поважати інших людей, які живуть поруч з нами, та укладати з ними товариські стосунки [56, 274].

Видатний український педагог Григорій Ващенко підкреслював важливість того, щоб молодь, готуючись до будівництва незалежної Української держави, зберігала пам'ять про науку минулого та одночасно працювала над збереженням державної самостійності назавжди. Він вважав, що ключовою умовою для цього є національна єдність і солідарність, а відсутність цих складових може призвести до втрати незалежності. Григорій Ващенко підкреслював, що боротьба за державну незалежність України має свої коріння у прагненні до добробуту і високого рівня культурного розвитку, особливо серед дітей молодшого шкільного віку [9, 27].

Щодо проблем формування національної свідомості, цій темі приділяв значну увагу талановитий український педагог А.С. Макаренко. У центрі його теоретичної і практичної діяльності були питання формування особистості. А.С. Макаренко переконував, що у людині слід виховувати патріотичні переконання, почуття обов'язку і честі, а також розвивати вміння бути ввічливим, цілеспрямованим і добрим. За його переконанням, справжня людина повинна бути активним організатором, наполегливою і стійкою, здатною контролювати себе і впливати на інших. Важливими якостями є веселість і бадьорість, здатність боротися й будувати, а також любов до життя.

У другій половині ХХ століття видатний український педагог В.О.Сухомлинський відкрив нову сторінку в розвитку педагогіки. Однією з провідних ідей його педагогічної спадщини була синівська вірність Вітчизні, землі та народу. Відзначений педагог постійно підкреслював, що справжнє народження дитини як громадянина, розумної і натхненної особистості,

працівника, який бореться за торжество правди і щастя, сім'янина відбувається тоді, коли вона відчуває себе частиною народу. У ній відбивається багатовікова історія цього народу, його велич, слава, любов і надія, подібно сонячному променю у краплі води [45, 35].

У співпраці з учителями Павлиської школи Василь Олександрович розробив набір «300 уроків мислення серед природи», що великою мірою збагатило педагогічну практику. Сухомлинський підкреслював, що з моменту, коли дитина сідає за парти, учителі разом з класними стінами, дошкою, книгами та зошитами відгороджують її від того навколишнього середовища, де вона спочатку відкривала для себе перші джерела живої думки і слова – від природи, лісу, саду, діброви та зеленого луку, від синього неба, вогневої квітки соняшника і дзюрчання весняних струмків [45, 35].

Гімн В. Сухомлинського природі виражає не лише його особисте захоплення і захоплення красою природи. Педагог глибоко вірив у те, що перед тим, як діти розкриють шкільні книги і прочитають перше слово, вони повинні прочитати сторінки найпрекраснішої в світі природи свого рідного краю. Уроки серед природи, на думку Сухомлинського, сприяють зміцненню загального стану здоров'я дитини, вчать серце малюка бачити і відчувати красу рідного краю, розрізняти добро і зло, горе і радість, а також дають учням можливість формувати патріотичні почуття.

У своїй виховній роботі Сухомлинський керувався головною метою національного виховання – передача соціального досвіду, ментальності та світогляду народу молодому поколінню. Він вважав, що справжньою особистістю людина може стати лише тоді, коли вона вивчає материнську мову, знає усну народну творчість, історію і культуру свого народу, а також дбайливо оберігає природні багатства своєї рідної землі. У цьому контексті використання українського фольклору, зокрема казок, легенд і пісень, стало ключовим елементом в навчально-виховному процесі [12, 109].

«Життя і становище нації», за словами професора О. Вишневського, «великою мірою залежать від патріотизму її представників, який формується в ранньому дитинстві шляхом вивчення національних цінностей... Патріот не обмежується лише пасивною любов'ю до рідного краю; він активно працює на користь свого народу, його добробуту, розвитку культури і господарства. Патріот захищає гідність своєї держави і приростає її багатства.

Отже, аналізуючи педагогічну спадщину українського народу, можна зробити висновок, що проблема патріотичного виховання підростаючої молоді є актуальною не лише для сучасних педагогів, але завжди була важливою для педагогів-класиків минулого.

1.2. Актуальність виховання патріотизму в підростаючого покоління українців на сучасному етапі державотворення

Проблема патріотизму в Україні отримала значний акцент на сучасному етапі. Ініціативи та програми, такі як Державна національна програма «Освіта», Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді (*див. додаток А*), свідчать про серйозний підхід до формування патріотичних цінностей серед громадян.

Ці документи та програми, ймовірно, визначають ключові завдання і стратегії для розвитку патріотизму в сучасному українському суспільстві. Їхня мета полягає у формуванні громадянського суспільства, вихованні громадян, які свідомо відчують свою приналежність до нації, розуміють і цінують національну ідентичність та взаємодіють у конструктивний спосіб для досягнення загального добра.

Проекти і концепції такого роду є важливими, оскільки вони визначають стратегії навчання та виховання, які сприяють розвитку патріотичних якостей у молоді та дорослому населенні. Освіта в цьому

контексті визнається ключовим інструментом для формування національної свідомості та патріотичних цінностей (див. додаток А).

Готовність приймати активну участь у соціально-політичному житті країни та бажання покращити своє щоденне існування залежать від особистої ініціативи громадян і їх бажання впливати на ухвалення рішень на різних рівнях влади (від національного до місцевого, від глобального рівня до найменших громад). Це становить важливий елемент патріотизму. Повага до прав та свобод інших людей, здатність захищати свої думки та права, а також шанування законів своєї країни починаються із поваги до самого себе. Можливість встояти за свої права базується на відчутті власної гідності. Як стверджує відомий вчений І. Беха: «Людська гідність повинна стати ядром моральної культури... Тільки особистість, яка має розвинуте відчуття власної гідності, може виявляти повагу до гідності інших» [8, 11].

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [20] та Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [28] (див. додатки А2, А 3) визначають основні завдання патріотичного виховання, серед яких важливі пункти включають:

1. Формування основ патріотичних почуттів.
2. Усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед батьками, колективом класу та народом України.
3. Оволодіння цінностями та знаннями у галузі світового і національного мистецтва, музики, усної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел.
4. Забезпечення комплексності патріотичної освіти і виховання в середній школі.
5. Наповнення викладання загальноосвітніх предметів патріотичним змістом.
6. Впровадження в практику шкільного життя суспільнозначимих доручень.

7. Ознайомлення учнів з народною творчістю та національним мистецтвом українського народу.

8. Взаємодія школи з центрами відпочинку, музеями та бібліотеками тощо.

«Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» стверджує, що однією з основних мет української національної системи освіти та виховання є задача пробудження та розвитку у кожній дитині, підлітку і юнака патріотичних якостей та цінностей. Зокрема, це включає:

1. Любов до батька і матері, родичів, своїх предків, рідної природи, землі.

2. Любов до рідної мови, культури, народу, пошана до його історичного минулого, національних традицій і звичаїв.

3. Глибоке усвідомлення своєї національної приналежності та відчуття єдності з представниками своєї нації.

4. Турбота про добре ім'я своєї сім'ї і своїх друзів, збереження людської і національної гідності, честі.

5. Активна діяльність з метою розвитку рідної культури, мистецтва, науки, демократії, державотворчих процесів.

6. Боротьба за підвищення духовності і добробуту всіх українців, представників національних меншин України.

7. Синівська любов до України-Батьківщини, готовність захищати від ворогів рідну землю, здатність на подвижництво та героїчні справи в ім'я свободи і незалежності України.

8. Готовність боротися з неправдою, злом, потворністю в будь-яких формах, спростовувати антиукраїнські, антинаукові версії, ідеї, шкідливі і ворожі для нашого народу і батьківщини.

Звідповідно до Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») [20] та Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді [28], визначено основні завдання патріотичного виховання. Серед

них вирізняються формування основ патріотичних почуттів, усвідомлення відповідальності за свої дії перед рідними, товаришами, та усвідомлення національної гідності і цінностей. Також важливими завданнями є володіння знаннями у галузі культури, мистецтва, підтримка патріотичних цінностей в середній школі та викладання загальноосвітніх предметів з патріотичним підтекстом. Концепція також наголошує на важливості співпраці шкіл з культурними та освітніми установами для ефективної реалізації патріотичного виховання дітей та молоді.

У контексті сучасних подій в Україні, коли нація протистоїть агресії та втратам житті у Героїв Небесної Сотні, армія та добровольці захищають свободу та територіальну цілісність країни, національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання молоді набуває важливості.

Попередні покоління українців були виховані в атмосфері відчуження від рідної землі та самостречення. Спонування до почуття національної меншовартості, ущемленості та комплексу неповноцінності було часто відчутним. Розповсюдження російськомовної культурної та музично-пісенної продукції, викривлення історії та насмішки з українського спадку сприяли етноциду. Намагалися усунути український народ від його культурної та духовної самостійності.

У сучасних умовах єдиним шляхом до відновлення державності є громадянсько-патріотичне виховання молоді. Сучасний патріотизм означає відчуття відповідальності за своє місто, навчальний заклад та країну. Це переконання, що велич моєї нації залежить від моїх власних дій. «Я – творець майбутнього своїх дітей і онуків» [22].

Патріотизм представляє собою важливу якість людського характеру, яка, подібно до любові, впливає на свідомість і надихає на вчинки в ім'я рідної країни. Це величний прояв безмежної любові до рідної землі. Патріотизм і честь сприяють вихованню великих і сильних людей, які готові пожертвувати своїм життям заради блага своєї батьківщини. Патріотизм

народжує впевненість у собі, волю до перемоги, віру в свою націю і свій народ, перетворюючи звичайну людину в безстрашну машину, яка йде вперед без страху і болю, прагнучи до своєї мети. Патріот живе в єдності зі своїм народом, співживе своїм народом, оскільки життя народу стає його власним життям.

Патріотичне виховання, у свою чергу, – це систематична виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто глибокого поваги до своєї Батьківщини.

Такий підхід до виховання включає розвиток почуття любові до країни, національної самосвідомості та гідності. Він покликаний формувати дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій, а також відповідальність за природу та прагнення внести свій внесок у долю Батьківщини. Цей підхід також сприяє зацікавленості в міжнародному спілкуванні та прагненню працювати на благо рідної країни та її народу.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує загроза денаціоналізації та втрати державної незалежності, важливо переглянути підходи та вжити системні заходи для посилення патріотичного виховання дітей та молоді. Це передбачає формування нового українця, який діє на основі національних та європейських цінностей.

Українські школи здійснюють патріотичне виховання через різноманітні форми, такі як навчальні заняття, виховні заходи, гурткова робота, екскурсії та написання науково-дослідницьких робіт. Класні керівники в освітньому процесі керуються нормативними документами, включаючи Конституцію України, Концепцію Національно-патріотичного виховання та інші директиви від владних органів.

У вихованні молоді важливу роль відіграє українська мова, яка є духовним стержнем нації. Вона не лише є ключовим інструментом патріотичного виховання, але й суттєво впливає на національну свідомість молоді. Розуміння учнями процесу повернення до рідних коренів, української

ідентичності та національного самовизначення вже свідчить про прояв патріотизму. Студентська молодь повинна осознати, що володіння державною мовою є необхідною умовою для становлення повноцінним громадянином своєї держави, патріотом України і просто кваліфікованим фахівцем у будь-якій галузі.

Актуальні думки видатних освітян І. Огієнка та В. Сухомлинського підкреслюють, що рідна мова, як найважливіша ознака нації, разом із сформованою культурою, стає душею та духом нації. В. Сухомлинський особливо наголошував на тому, що слово в руках педагога має велику силу виховного впливу, спроможне підняти людину в її власних очах, закріпити патріотичну свідомість та громадянську гідність, і назавжди відкривати в її серці джерела любові до своїх предків.

У сучасних загальноосвітніх закладах приділяється велика увага збереженню та розширенню духовних цінностей, національних культурних традицій і поважному ставленню до української мови. Це виявляється через регулярні заходи, такі як тематичні вечори, присвячені видатним українцям, проведення «Днів української писемності та мови», «Днів рідної мови», літературно-музичні композиції до днів народження Т.Г. Шевченка та Лесі Українки, конкурси читців поезії, творчі роботи студентів, а також дослідження родоводу та фольклору рідного краю.

Учні загальноосвітніх шкіл щорічно беруть участь у різноманітних заходах, таких як Міжнародний конкурс знавців рідної мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка для учнів та студентів, а також обласний конкурс читців «Мій любий краю».

Ключовим елементом у формуванні патріотичних якостей повинні стати історичні традиції перемог українського воїнства та самопожертви в ім'я захисту Батьківщини. Знання та дотримання традицій народу неможливе без глибокого розуміння історії Вітчизни, зокрема періодів Київської Русі, козацької доби та Другої світової війни. Особливо важливою є ознайомлення

із історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність, зокрема події, такі як Організація Українських Націоналістів (ОУН), Українська Повстанська Армія (УПА), дисидентський рух, студентська Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності.

Сучасна молодь сьогодні захоплено сприймає прояву патріотизму своїх однолітків, історичні приклади, такі, як бій під Крутами, національний молодіжний рух в західній Україні, «живий ланцюг» на підтримку незалежності України у 1990 році, а також участь студентства в подіях Майдану та російсько-українській війні.

Визначними прикладами мужності та героїзму є українські захисники, які в минулому захищали країну і зараз стоять на варті її незалежності від російської агресії. Викладачі нашого навчального закладу не вагаються виступити на захист рідної землі. Сьогодні ми пишаємося іменами таких героїв, як Олександр Щербанюк і Василь Аксенін, Віктор Редькін і Леонід Петихачний, Іван Дяконюк, Петро Ковалюк і Дмитро Коцюбайло та інші захисники України, які віддали своє життя заради свободи нашої країни. У навчальних закладах створюються дошки пам'яті для випускників, які героїчно загинули у боротьбі за волю на сході України.

Учні та вчителі виражають свій протест проти російської агресії через патріотичний флешмоб «Єдина Україна» та всеукраїнський захід «Марш єдності». Учнівські колективи активно беруть участь у міських заходах, присвячених вшануванню пам'яті Героїв Небесної Сотні та добровольчого українського корпусу «Правий сектор». Згадують загиблих в російсько-українській війні, висаджуючи саджанці червоних дубів на Алеї пам'яті у місті Чернівці, розвішуючи «ангелочків» на деревах у День пам'яті про Героїв Небесної Сотні.

Сучасна волонтерська діяльність заслуговує на окрему увагу. Усі активно приєднуються до акцій зі збору медикаментів, теплих речей та

продуктів харчування для воїнів, а також до закупівель військової амуніції для учасників АТО. Напередодні великодніх свят проводяться акції з виготовлення оберегів для воїнів та великодніх кошиків, створюючи атмосферу домашнього затишку у військових окопах.

Важливо відзначити, що любов до України народжується з любові до рідного дому, рідної малої батьківщини. Великодні композиції, створені руками дітей, не лише прикрашають свята, але й повертають нас до коренів, активізуючи українську душу та народну творчість.

У навчальних закладах панує національний дух, а урочисті заходи проводяться із застосуванням національної і державної символіки, а також українського традиційного одягу. Класні керівники виховують свідомість учнів щодо історії України, законів та норм сучасного законодавства, поваги до прав і свобод інших людей. Виховні заходи, такі як «Українська державність: віхи історії», «Я-нащадок великих козаків», «Національні святині і символи моєї держави», «Конституція України: права і обов'язки», «І пливе наш синьо-жовтий шлях (історія символів України)», «Символіка України: минуле і сучасне», сприяють формуванню патріотичної свідомості серед учнів.

Педагогічний колектив активно працює над формуванням учнів патріотичного обов'язку та готовності до військової служби. В Україні патріотизм завжди був глибоко укорінений у духовних цінностях, пройняних Православною вірою. Ця віра навчає нас любити Батьківщину як рідну матір і, за необхідності, бути готовими захищати її до останньої краплі крові.

У наш час, час війни часто можна спостерігати випадки відмови виконувати обов'язок щодо військової служби, що є важливим для кожного громадянина. З метою формування серед молоді моральних цінностей патріотизму щороку проводиться військово-спортивний конкурс «Хочу в армію», а також виховні заходи для старшокурсників, спрямовані на готовність юнаків до виконання строкової військової служби: «Військовий

обов'язок – справа честі кожного юнака», «Захист Батьківщини – святий обов'язок громадянина», «Ми - славні нащадки запорозьких козаків», «Славними шляхами Української повстанської армії», «Українська армія: історія і сучасність». Заходи до Дня захисника Вітчизни, Дня перемоги, також сприяють розвитку інтересу до військової професії та служби в Збройних Силах України. Серед таких заходів - зустрічі з учасниками бойових дій в Афганістані, колишній Югославії, воїнами-миротворцями, ветеранами Великої Вітчизняної війни, а також військово-спортивне свято «Козацькому роду нема переводу». Учні також надають підтримку ветеранам і опікуються ними.

Вчителі початкових класів, фізичної культури та захисту України вчать принципам духовної моралі козаків, крок за кроком впроваджуючи учнів у необхідність моральних вчинків та здорового способу життя. Вони спонукають учнів думати глибоко і духовно, навчають їх бути чесними, добрими, співчутливими, милосердними, турботливими та щирими. Цей підхід спрямовує вихованців до розуміння глибокого духовного зв'язку із козаками, а також стимулює в них моральну потребу виявляти ці якості у своєму житті.

У віручій переконаності, що національно мотивовані дії сприяють патріотичному вихованню, вчителі надають учням глибоке розуміння та повагу до культурних традицій, виховуючи любов до Батьківщини та готовність захищати її. Цей підхід робить важко уявити молоду людину у ролі деградованого або аморального індивіда, оскільки вона вже має в собі цінності, що сприяють патріотизму та благополуччю.

В початкових класах викладання предметів, що націлені на національне виховання та патріотичний розвиток, організовані таким чином, щоб враховувати ідейний аспект. Наприклад, уроки рідної мови та читання ставлять перед дітьми завдання виховування краси слова та підтримки любові та поваги до рідної мови і народної творчості. Виховні заходи

включають у себе елементи національної символіки та традиційного одягу, сприяючи формуванню патріотичних цінностей серед учнів.

Отже, головна мета патріотичного виховання особистості полягає в формуванні духовного багатства майбутнього громадянина рідної держави, який має глибоке розуміння і відчуття краси довкілля та прагне до творчого перетворення дійсності. Самостійне прагнення до створення прекрасного виступає як дієва сторона патріотичного виховання.

У цьому контексті патріотичне розуміння світу передбачає, передусім, викликання позитивних почуттів у дитини, які поступово перетворюються на властивості особистості. Цей процес особливо активний під час шкільного віку, коли розвивається мислення. Таким чином, школа повинна максимально використовувати можливості навчальних предметів для збагачення патріотичного досвіду дітей. Зокрема, важливо приділяти увагу тим предметам, які прямо пов'язані з мистецтвом та фізичним вихованням. [2].

Величезні завдання у справі патріотичного виховання молодого покоління покладені на сучасну школу. Школа викликана виховувати всебічно розвинену особистість, людину великої душі, навчити своїх вихованців бачити прекрасне в довкіллі, вчинках людей та міжособистісних відносинах, а також керуватися у своєму житті високими благородними ідеалами.

Одним з головних завдань школи є передача відчуття прекрасного і розкриття краси, яка народжується протягом багатовікової історії. Вчителі, які прищеплюють цю красу учням, прагнуть, щоб діти вже з малечку переживали красу слова у художніх творах, хвилювалися від описів природи та зображень духовного світу героїв. Вони прагнуть до того, щоб учень, який в дитинстві відчував красу слова, прагнув передати словами свої власні думки.

Важливо, щоб кожен учень захоплювався красою в усіх її проявах, оскільки саме це сприяє утвердженню бережливого та дбайливого ставлення до об'єктів, джерел краси, природи, які вже викликали його захоплення та залишили в його душі невиліченні враження. Патріотичні почуття також пробуджує краса рідного краю та природи, яка стає неотдільним елементом духовного світу людини.

Складні кризові процеси в державі, що зараз відбуваються, створили передумови для певного обмеження патріотичного виховання дітей. З урахуванням фактів, які спостерігаються в житті країни, педагоги повинні усвідомлювати, що патріотичне виховання має охоплювати всі сфери життєдіяльності учнів, бути неперервним та мати комплексний характер.

У процесі патріотичного виховання молодого покоління ми також стикаємося з проблемою національних меншин в Україні. Практика міжнаціонального спілкування визначається на державному рівні, включаючи Закон про національні меншини, політику відродження їхнього культурного життя, освіти, духовності і т. д. Українці, як нація, повинні бути проникнуті християнським духом терпимості, щирості та прощення. Патріотизм на державному рівні має охоплювати представників усіх національних меншин, оскільки кожен громадянин України може і повинен бути патріотом, незалежно від своєї національності. У зв'язку з цим українська педагогіка слідує заповіту Г. Ващенка, який закликає до справедливого ставлення до інших національностей, забезпечуючи захист прав українського народу, при цьому не порушуючи законні права інших народів.

Зокрема, Ващенко зауважує, що український народ повинен сприяти побудові політичного і суспільного життя на принципах справедливості і гуманізму, уникаючи егоїзму, насильства та експлуатації. Справжній патріот, відчуючи власну гідність, виявляє повагу до інших національностей, уникаючи чванливості та почуття зверхності.

Сутність другого аспекту проблеми полягає в ставленні представників національних меншин до української державності. Очевидно, що національне виховання дітей, які представляють національні меншини, постійно піддається впливові природної суперечності, яка обумовлюється їхнім ставленням до нації та держави.

Сім'я та, в разі компактного проживання національної меншини, громада є основними факторами, які впливають на формування таких настроїв і амбіцій. Відношення сім'ї та громади до української нації та держави впливає на характер національного виховання цих дітей. З одного боку, громадянська лояльність батьків до держави передається їхнім дітям, а з іншого боку, прагнення дітей до освоєння своїх культурно-національних цінностей буде визначатися саме активністю батьків та громади.

Звісно, держава має важливу роль у розв'язанні даної проблеми. Вона повинна підтримувати культурно-національні аспірації національних меншин, як це, наприклад, робиться в Канаді, надаючи громадам право впливати на свої школи. Одночасно держава може очікувати позитивного «кінцевого» результату національного виховання: вихованець національної школи повинен врешті-решт вирости патріотом України. Якщо спроби державної системи освіти перетворити росіянина в «українця» в національно-етнічному плані розглядаються як порушення прав людини, то прагнення, щоб представники різних національностей були відданими громадянами та патріотами України, шанували закони і традиції народу, на території якої вони проживають, є повністю закономірним [1].

Так, патріотизм в справжньому розумінні не обмежується замкненням людини у вузьких національних інтересах. Щирий патріотизм має гуманістичний характер і включає в себе повагу до інших народів і країн, їх національних звичаїв і традицій, а також до їхньої самостійності і незалежності. Він тісно пов'язаний з культурою міжнаціональних відносин. Якщо ці відносини сформовані на основі взаєморозуміння, вони мають

велике значення для морального розвитку особистості і сприяють утвердженню доброзичливих і дружбених зв'язків між різними народами і країнами. Важливою рисою цього підходу є підтримка загальнолюдських цінностей і ідеалів у прогресі суспільства, що сприяє розумінню величезної значимості універсальних цінностей у свідомості кожної людини. Такий патріотизм і культура міжнаціональних відносин тісно пов'язані між собою, створюючи органічну єдність і визначаючи моральну цінність особистості.

Так, створюючи органічну єдність і визначаючи моральну цінність особистості, патріотизм і культура міжнаціональних відносин ґрунтуються на історичному генезисі, пов'язаному з утворенням та зміцненням держав в їхній боротьбі за самостійність і національну незалежність. Ці якості є глибокими почуттями, сформованими в людей протягом століть і тисячоріч.

Поняття «патріотизм» вперше отримало широке вживання під час Великої французької революції (1789-1793). Тоді патріотами називали тих, хто виступав за народну справу і захищав республіку, відділяючи себе від тих, кого вважали зрадниками батьківщини з табору монархістів.

Визначення патріотизму в словнику В.І.Даля вказує на те, що патріот – це любитель батьківщини, вітчизнолюб, вітчизник, або ж людина, яка любить свою батьківщину, віддана своєму народу, готова на жертви і вчиняє подвиги в ім'я інтересів своєї батьківщини.

Визначення патріотизму через філософський погляд дозволяє глибше осмислити його сутність як моральної якості. Зазначені визначення визначають патріотизм як моральний і політичний принцип соціального почуття, що включає любов до батьківщини, відданість їй, гордість за її минуле і сьогодення, а також прагнення захищати інтереси батьківщини.

У цих концепціях акцент робиться на відносинах особистості до батьківщини, виражених у моральних почуттях. Однак важливо врахувати, що ці відносини охоплюють ширший спектр, включаючи мотиваційну сферу особистості, патріотичну свідомість і поведінку. Вони характеризують

патріотизм як моральну якість, виявлену в любові і відданості батьківщині, у бажанні та прагненні у будь-яких обставинах берегти її честь і достоїнство, а також конкретними діями зміцнювати її могутність і незалежність.

Поняття культури міжнаціональних відносин дійсно є складним і має кілька аспектів. За лексичним значенням, культура позначає високий рівень чого-небудь, виражений в його розвитку та досконалості. В контексті міжнаціональних відносин культура означає високий рівень розвитку та взаємодії між народами у різних аспектах, включаючи економічні та духовні зв'язки.

Культура міжнаціональних відносин виявляється в різноманітних сферах, таких як міжнаціональна економічна взаємодія, збереження морального такту, взаємоповага та спілкування між представниками різних національностей. Це також включає повагу до різних мов, національних звичаїв і традицій, а також відсутність будь-якої форми дискримінації чи зневаги до інших культур.

Культура міжнаціональних відносин передбачає побудову відкритого та взаємоприйняттого суспільства, де різні національності можуть співіснувати, співпрацювати і спільно розвиватися, зберігаючи свою унікальність і взаємно збагачуючи один одного.

Ваш опис патріотизму добре відображає різноманітні аспекти цієї цінності в контексті культури міжнаціональних відносин. Патріотизм, який включає почуття прихильності до місця народження, повагу до мови, турботу про інтереси батьківщини, гордість за її досягнення, відстоювання волі та інше, дійсно виступає суттєвою складовою культури взаємодії між різними національностями.

Важливо враховувати, що патріотизм і культура міжнаціональних відносин взаємопов'язані і можуть взаємно доповнювати один одного. Патріотизм, який враховує різноманіття і поважає культурні особливості різних груп, сприяє створенню відкритого та взаємоприйняттого суспільства.

Водночас, культура міжнаціональних відносин, яка враховує взаємну повагу та інтерес до культур інших націй, сприяє формуванню патріотичних почуттів, орієнтованих на загальне благо.

Патріотизм і культура міжнаціональних відносин грають важливу роль у забезпеченні гармонійного розвитку суспільства, його духовного злагодження та взаємопідтримки.

1.3. Психолого-педагогічна характеристика основних засобів патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку

Розглядаючи тлумачення терміну «патріотизм» згідно з «Українським педагогічним словником», можна визначити його як одне з найглибших громадських почуттів, що виражається у любові до батьківщини, відданості своєму народові та гордості за національну культуру. Патріотизм проявляється через практичну діяльність, спрямовану на загальний розвиток країни, захист її інтересів та дотримання принципів краси у всіх сферах людської діяльності.

Також слід відзначити, що патріотизм є фундаментальною особистісною якістю, а його конкретні вияви часто пов'язані з державними актами та інститутами. Особа, обдарована цією якістю, співпов'язує своє життя та поведінку з інтересами і долею своєї рідної країни, осознаючи велику відповідальність перед своїм народом та суспільством. Завдяки високій патріотичній свідомості вона виявляє потребу в налагодженні гармонійних відносин між власними інтересами та інтересами держави.

Отже, патріотизм можна визначити як інтегративну якість особистості, що надає людині відчуття юридичної, соціальної, моральної та політичної дієздатності. У його склад входять різні елементи, серед яких особливе значення мають моральна і правова культура.

Головні складові патріотизму включають у себе моральну і правову культуру, що охоплює почуття власної гідності, внутрішню свободу

особистості, дисциплінованість, повагу, довір'я до інших громадян і владних органів, а також здатність виконувати свої обов'язки та гармонійно поєднувати патріотичні почуття з повагою до інших націй.

Моральна культура патріота базується на національних і загальнолюдських моральних цінностях, водночас правова культура є основою і передумовою для існування правової держави. Патріотизм розглядається як багатоаспектне поняття, що включає фундаментальні духовно-моральні якості, світоглядні та психологічні характеристики особистості з культурологічними засадами.

Ці характеристики патріотизму свідчать про визначальну роль світогляду особистості, який формує систему цінностей, поглядів і переконань, визначає місце у суспільстві та встановлює обов'язки та відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною.

Патріотизм займає центральне місце в тріаді, яка визначає зміст національного виховання: «громадянин-патріот-гуманіст». Патріот – це особистість, яка усвідомлює свою приналежність до певної держави, наділена правами та обов'язками, ідентифікує себе з певною країною та має відповідний юридичний статус. Поняття «патріот» об'єднує громадянську свідомість, обов'язок, відповідальність, чутливість та активність.

Громадянська свідомість включає в себе внутрішнє прийняття того, що людина належить до певного державного соціуму, гордість за приналежність до своєї нації та сприйняття навколишнього світу через призму національних інтересів. Патріотичний обов'язок формується як державний інтерес, який стає обов'язком особистості, об'єднуючи інтереси особистості та держави.

Патріотизм виявляється через громадянську свідомість, відданість державі, громадянський обов'язок, відповідальність перед співвітчизниками та активність у громадянському житті. Ці аспекти патріотизму сприяють формуванню єдності громадян, спільної ідентичності та розвитку гармонійного суспільства.

Українські педагоги початку ХХ століття, такі як В. Винниченко, І. Стешенко, С. Русова, вважали, що патріотизм і національне виховання є невід'ємними складовими елементами формування особистості молодого покоління. Вони підкреслювали важливість патріотичного виховання для зміцнення національної свідомості та громадянської ідентичності.

Педагогічні погляди С. Русової, наприклад, вказували на те, що національне виховання має сприяти демократизації освіти та виховання творчих сил, які внесуть унікальний внесок у всесвітній прогрес. Її думка про пошану до власного народу як основу для розвитку поваги до інших націй свідчила про важливість формування у дітей усебічного світогляду та готовності до співпраці на світовому рівні.

Патріотизм, за словами цих педагогів, повинен стати визначальним фактором національного світогляду молоді. Ознаки справжнього патріота, які вони визначали, включали розуміння української ідеї, готовність захищати незалежність держави, пошану до історії та культури, а також відданість збереженню природних багатств рідної землі.

Ці погляди стали важливими вказівниками для вихованців та педагогів того часу, сприяючи формуванню гармонійно розвинутих особистостей з високим рівнем громадянської свідомості та патріотичних цінностей. [23, 2].

Патріотичне виховання визначається як система цілеспрямованого впливу соціальних установ на людину з метою формування у неї установок на оцінку дійсності та власного життя в суспільстві, що базується на єдиносистемних науково-педагогічних принципах, методах і засадах. В рамках дослідження ролі патріотичного виховання у формуванні самосвідомості молодших школярів важливо враховувати відмінність між поняттями «національна самосвідомість» і «патріотизм».

Національна самосвідомість визначається як усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації, з розумінням і повагою до її культурних, історичних та ідентичних особливостей. Це включає в себе розуміння своєї

ролі в межах національної спільноти та розвиток певних цінностей, пов'язаних із національною ідентичністю.

Патріотизм, з іншого боку, є вираженням глибокої любові і відданості своїй Батьківщині, її ідеям, традиціям та цінностям. Він охоплює активну участь у громадянському житті, захист національних інтересів та розвиток країни.

Таким чином, національна самосвідомість визначає той рівень усвідомлення особистістю свого національного «Я», тоді як патріотизм виражається у конкретних діях та відданості для досягнення благополуччя та процвітання своєї країни. Патріотичне виховання, спрямоване на усвідомлення цих понять, грає важливу роль у формуванні цілісної особистості та громадянина.

Сприяння розбудові державної незалежності України в контексті патріотичного виховання передбачає глибоке вивчення національно-визвольного, патріотично-державницького духу попередніх поколінь українців та високу пошану до героїв нації. Важливим аспектом є усвідомлення учнями незнищенності й національної самосвідомості, а також готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я України.

Сприяння державній незалежності виявляється через внесок громадянина у піднесення соціально-економічного потенціалу держави, боротьбу з бездуховністю, цинізмом та підлабузництвом. Важливим елементом є громадянська мужність, що проявляється в вияві уболівання за долю держави та в готовності протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Готовність до захисту Батьківщини визначається вірністю українським ідеалам волелюбності, патріотизму, добра, краси, мужності і відваги. Це передбачає не лише розуміння громадянського обов'язку, але й готовність у будь-який момент виступити на захист Батьківщини. Важливими елементами є прагнення до оволодіння військовими знаннями, вивчення бойових традицій та героїчних сторінок українського народу і його Збройних сил.

святою, але й порівнюється з найсвятішим образом – Матір'ю, яку захищають до останньої краплі крові. [13, 18].

Пошана до історичної пам'яті відіграє важливу роль у формуванні патріотичних почуттів та національної гідності серед молодого покоління. В.О. Сухомлинський вірно визначав, що історія Батьківщини є вічно живою силою, яка вбирається в кров, серце і кожен клітинку істоти, наділяючи її вічним рухом народного духу та народною безсмертям.

Для відновлення почуття національної гідності історія України повинна висвітлювати правдиві факти та події, повертати увагу до видатних постатей української історії, культури, освіти, які внесли значний вклад у розвиток нації. Це важливо для виховання громадян, які поважають і розуміють свою історію та культуру.

Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій передбачає не лише засвоєння інформації, але й прилучення дітей до чарівного світу обрядів та звичаїв українського народу. Виховання шанобливого ставлення до культурних надбань розширює знання учнів про рідний народ і поглиблює їхнє самоусвідомлення як невід'ємної частини культурного спадку.

Вивчення історії, культури та традицій допомагає сучасному поколінню усвідомити велич національної спадщини, гуманізм та гостинність українського народу, сприяє патріотичному вихованню та формуванню високих громадянських цінностей.

Дотримання Конституції України та дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи визначають велич та відданість патріота своїй Батьківщині. Конституція України, як Основний Закон, встановлює права і обов'язки громадян, а також напрями розвитку демократичного суспільства. Ознайомлення учнів з цими положеннями

сприяє збагаченню їхньої громадянської свідомості та активізації конституційного сприйняття і мислення.

Громадянина, який поважає законність, будь-яке порушення Основного Закону сприймається як протестоване і викликає негоду. Конституційні норми не лише обмежують поведінку, а й заохочують до активних дій на користь держави та громадянського суспільства.

Дбайливе ставлення до національних багатств і природи виявляється у відповідальному ставленні до природних ресурсів, їхньому збереженні та розумному використанні. Це означає активну участь у здоровому екологічному способі життя, охороні природи від негативного впливу, а також прагнення до сталого розвитку.

Духовне формування національно вихованої особистості – це важливий аспект, що передбачає розвиток в учнів національної ідентичності, поваги до культурних та історичних цінностей Батьківщини. Педагоги мають завдання забезпечити становлення українця, який пишається своєю країною, поважає її традиції і є відповідальним громадянином.

Конвенція національного виховання та Концепція сучасного українського виховання відображають значущі аспекти в галузі освіти та виховання в Україні.

Перш за все, Конвенція національного виховання відзначається адаптацією до нових педагогічних тенденцій та використанням виховної роботи в школі як наукової основи. Це свідчить про спробу врахувати сучасні можливості та вимоги педагогічної практики. Конвенція ставить перед собою завдання розвивати та покращувати виховний процес у школах, забезпечуючи більш ефективні методи та підходи до формування особистості.

Концепція сучасного українського виховання, з іншого боку, визначається своєю передовістю та виходом за межі сучасних реалій. Зокрема, вона прогнозує майбутнє виховної практики та визначає його як

тривалий процес, що вимагає підготовки нового покоління педагогічних кадрів та великих зусиль суспільства в цілому. Ця концепція передбачає реалізацію новаторських ідей та визначає перспективні напрями виховання, орієнтуючись на формування гармонійної особистості.

Обидві концепції відрізняються від традиційного підходу до визначення змісту виховання та спрямовані на створення цілісної особистості. Вони враховують сучасні тенденції, сприяючи еволюції системи виховання в Україні.

Спробуймо розглянути основні етапи створення педагогічної моделі української національної системи виховання:

1. Виділення підсистем:

- Народні ідеї, традиції, звичаї: Однією з основних підсистем може бути народна культура, що передається через ідеї, традиції та звичаї. Це включає в себе вивчення української мови, народної музики, танців, обрядів та інших аспектів культурної спадщини.

- Навчально-виховні осередки: Державно створені та громадські установи, заклади, які забезпечують навчання та виховання національно свідомого громадянина.

2. Визначення напрямків виховної взаємодії:

- Мета та зміст: Визначення конкретних цілей та змісту, спрямованих на формування гармонійної особистості з високим національним свідомості.

- Методи, засоби і форми: Використання сучасних педагогічних методів, інтерактивних засобів та форм виховання, які підтримують національні цінності та традиції.

- Принципи та фактори соціальної взаємодії: Розвиток виховної системи на основі взаємодії з різними суспільними факторами та врахування соціальних потреб.

- Планування виховних завдань: Визначення конкретних завдань, спрямованих на формування патріотизму, громадянського обов'язку, поваги до культурної спадщини тощо.

- Створення системи управління: Розробка ефективної системи управління, яка дозволить координувати та вдосконалювати діяльність різних елементів національної системи виховання.

3. Відновлення національної духовності:

- Осучаснення принципів та оновлення змісту: Врахування сучасних реалій та методів для забезпечення актуальності виховних підходів.

- Виховання через українську мову та культуру: Зосередження на вивченні, підтримці та розвитку української мови та культурних традицій.

- Формування відповідальності за долю нації: Спрямування вихованців на відчуття.

Зміцнення позицій незалежної та інтелектуальної нації в глобальній спільноті можливе шляхом відновлення традиційної честі українського народу, а також підтримки його національної гідності, самосвідомості, високої моральності та працелюбності. Такий підхід є основною метою української національної системи виховання, спрямованої на формування особистості з етнонаціональною ідентичністю та глобальною свідомістю.

Національна свідомість українців може бути визначена як особливий тип свідомості соціальної спільноти, що базується на уявленнях про соціальні цінності та норми, які визначають приналежність особистості до конкретної нації чи спільноти. Цей процес тісно пов'язаний з виникненням та еволюцією самої нації. В ході свого розвитку національна свідомість українців наповнювалася контентом, що визначався історичними. Окрім того, національна самосвідомість визначається усвідомленням кожною особою свого представництва у певній нації, як носія національної культури та історії. Людина із національною самосвідомістю не лише глибоко знає рідну мову та культуру, але й проявляє інтерес до всіх сфер життя свого народу,

турбується про його сучасний та майбутній розвиток. Вивчаючи інші мови, така особа завжди пам'ятає і підтримує свою рідну мову.

Учнівська національна самосвідомість формується в основному під час вивчення предметів народознавства, таких як рідна мова і література, історія та інші. Також вона розвивається під час ознайомлення з культурно-історичними традиціями.

Для кожного учня важливо систематично та цілеспрямовано формувати національну самосвідомість, враховуючи його приналежність до певної національності. Вища національна самосвідомість виховує в дитині глибоке повагу до власного народу та шанобливе ставлення до культури інших націй. Такі діти усвідомлюють, що свобода та незалежність їхнього народу залежать від вільного розвитку інших націй. У дорослому віці люди із високорозвинутою національною самосвідомістю стають стійкими патріотами та впевненими гуманістами.

Серед ключових рис особистості визначальне значення має патріотизм, що є комплексною якістю з конкретно-історичним, суспільно-політичним та національним характером. Сприяючи формуванню національного (українського, російського, білоруського та інших) патріотизму, ідеї та засоби народознавства успішно впливають на школярів. Це допомагає їм відчувати себе нероздільними частинами свого народу, ростуть як добрі сім'яни та гуманні громадяни [29, 54-55].

Перш ніж розпочати процес формування патріотичних почуттів у школярів, важливо врахувати їхні психологічні особливості. Розвиток національно-патріотичної свідомості дитини та дорослої людини можна розглядати на трьох етапах, кожен з яких залишає свій слід та збагачує її зміст.

Етап раннього етнічного самоусвідомлення визначається як першооснова та коріння патріотизму. Сприяння усвідомленню етнічної приналежності дитини починається з перших днів її життя в сім'ї, особливо

якщо сім'я відзначається національними особливостями та традиціями. Це охоплює використання материнської мови, спільне співчуття колисковій пісні, розповіді бабусі про національні традиції, участь дитини в народних звичаях і обрядах, а також засвоєння народних пісень та участь у народній творчості тощо. Діти дошкільного віку приймають активну участь у народних звичаях, таких як коляда, віншування, гаївки, писанки, вертеп і інші. Традиції, звичаї та обряди мають значущий вплив на виховання, а не лише національне, оскільки вони завжди підтримуються громадською думкою і періодично повторюються. У сім'ї та в школі діти освоюють повагу до видатних українських історичних та культурних постатей, беруть участь у вшануванні їхньої пам'яті. На ранньому етапі дитинства формується культ рідного дому, сім'ї, рідного села та культ предків.

У ранньому періоді свого життя, в сім'ї, дитина ознайомлюється з національними та етнічними символами. Це включає не лише державний герб і прапор, герби різних українських земель чи природно-географічних районів, але й історичну атрибутику, таку як гетьманська, козацька, стрілецька (булава, бунчук, пернач тощо). Серцем української душі також вважаються калина, верба і вишня, писанка, вишиванка, а інколи – сопілка, бандура. Привласнення цих символів та їх використання у повсякденному житті, одязі та інших сферах є формою громадського самовираження людини.

На етапі етнізації свідомості формується те, що Г.Ващенко описує як «стихийний патріотизм». Це невідчутне, неусвідомлене кохання до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традицій і рідної мови. Цей стихійний патріотизм базується, перш за все, на навичках. Людина, яка тривалий час проживає серед певного оточення, настільки співпрацює з ним, що воно стає, ніби, частиною її. Спосіб життя, природа, звичаї та навіть харчування органічно впливають на психіку людини. Її особистість органічно

вплітається в оточення, а таке почуття, як любов до оточуючого, може набувати великого напруження. [9].

Етап національно-політичного самоусвідомлення зазвичай припадає на підлітковий вік, коли дитина переходить з родинного і шкільного оточення в громадське середовище. Під час цього процесу загальної соціалізації вони усвідомлюють себе як частину суспільного організму з національно-політичним характером. Під впливом соціального життя, вивчення історії та культури свого народу, молодь задумується про долю своєї нації, її місце серед інших націй і робить вибір на користь відстоювання її свободи.

Важливими етапами патріотичного виховання на цьому етапі є відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності. Вивчення національної історії, культури, літератури, науки тощо відіграє ключову роль у цих процесах. Розширення застосування української мови як повноцінного засобу наукового спілкування також відіграє важливу роль у відновленні національної гідності.

Етап національно-політичного становлення підростаючого покоління пов'язаний із громадською активізацією, усвідомленням політичної ситуації в країні та приєднанням їх до молодіжних громадських та політичних об'єднань. Ці організації впливають на політизацію їхньої свідомості через програми та діяльність, такі як «Пласт», «Січ» і інші.

Так, націоналізм і патріотизм виступають як вирази любові до своєї нації та Батьківщини. У ситуаціях підневільності нації, націоналізм може перерости в форму самозахисту, і це знаходить історичне виправдання. Молодь, усвідомлюючи свою національну ідентичність, може приєднуватися до націоналістичних організацій і шукати спільноту з політичними однодумцями для визволення своєї нації.

Проте важливо зауважити, що переоцінка місця нації може призвести до непокою або недовіри до інших національностей. Справжній національний дух ґрунтується на любові до рідного краю та повинен сприяти

взаєморозумінню з представниками інших націй, які також люблять свою націю.

На третьому етапі, державно-патріотичне самоусвідомлення, патріотизм спрямований на любов та повагу до Батьківщини як головної мети національної боротьби. Патріотизм, у порівнянні з націоналізмом, є ширшим поняттям, оскільки він охоплює рівень державної громадянськості та любові до держави.

Так, визначення терміну «українець» може включати різні аспекти та поняття, які відображають різні рівні ідентичності та приналежності. Це може бути:

а) Людина, яка належить до свого етносу (українського) з точки зору родинного походження.

б) Людина, яка усвідомлює себе часткою нації та поділяє з нею її долю. Це відображає глибше розуміння та ідентифікацію з нацією, її історією та культурою.

в) Громадянин своєї держави, в даному випадку – України. Це вказує на відношення до політичної спільноти та громадянства.

Розвиток громадянсько-державної свідомості може призводити до того, що людина визначає себе за кількома аспектами, таким чином використовуючи вислови, як «американець українського походження» чи «українець російського походження.» Це свідчить про визнання різноманіття та культурну різнобічність серед громадян. Ці аспекти впливають на зміст і формування національної свідомості та можуть вказувати на різні аспекти зрілості особистості.

Отже, висновок стосовно впливу патріотизму та національної свідомості на моральну та соціальну сутність людини вірний. Патріотизм і національна самосвідомість дійсно грають важливу роль у формуванні ідентичності та ставлення особистості до свого народу і держави.

Цитати І.В. Мартинюка та К.Д. Ушинського, вірно відзначають важливість патріотизму в сучасному українському суспільстві та його вплив на розвиток особистості, особливо молоді.

І.В. Мартинюк правильно вказує на те, що патріотичні почуття можуть стати стабілізуючим чинником для суспільства і визначати міцність держави. Це особливо актуально в контексті сучасних викликів і загроз, коли спільна національна ідентичність може виконувати єдиної сили для об'єднання.

Ушинський звертає увагу на важливість любові до вітчизни як опору для боротьби з негативними нахилами. Патріотизм може відігравати роль вихованця, мотивуючи людей долучатися до суспільства і долучатися до зусиль для його розвитку.

Дослідження В.Л. Поплужного, в якому він виділяє ідентифікаційну, цілеутворюючу і мотиваційну функції патріотизму, допомагає глибше розуміти, як це почуття впливає на формування особистості.

Отже, наукові роботи та висловлювання, які ви використовуєте, обґрунтовують важливість патріотизму як чинника формування національної ідентичності, розвитку суспільства та виховання особистості.

Ви висвітлили важливі аспекти впливу патріотизму на формування особистості та її соціальну діяльність. Дійсно, патріотизм може виступати як значущий стимул і мотиватор для різних аспектів життя людини. Особливо важливо враховувати його вплив на психологічні механізми розвитку особистості, які виокремлені вами.

1. Додаткові позитивні мотиви і цінності: Патріотизм може надавати додаткових мотивів для досягнення успіху та досягнення особистих та спільних цілей.

2. Ідеали і стимули: Патріотизм може слугувати як ідеалами, які визначають, чого людина прагне, і стимулами, які підтримують її у зусиллях.

3. Інтегруюче і стимулююче начало: Ідеї, пов'язані з патріотизмом, можуть стати інтегруючим та стимулюючим началом для особистості, що впливає на її усвідомлення і підсвідомість.

4. Потужна розвивальна функція: Патріотизм діє як потужна розвивальна функція в формуванні особистості, сприяючи розширенню її світогляду та розвитку життєвих цінностей.

5. Сприяння творчій, продуктивній силі суспільства: Участь в патріотичній діяльності може підвищити продуктивність і творчий внесок особистості в суспільство.

6. Приведення до високоефективної роботи: Особа, яка відчуває патріотизм, може працювати високоефективно, що сприяє розвитку як індивіда, так і суспільства.

7. Прагнення до свободи, істини, вічності: Патріотизм є атрибутом прагнення людини до основних цінностей, таких як свобода, істина і вічність.

Такий комплексний вплив патріотизму може бути ключовим чинником у формуванні позитивної соціальної і особистісної динаміки.

Ваш погляд на патріотизм як основу для розвитку історичної самосвідомості та активної громадянської позиції є важливим і цінним. Такий підхід дозволяє розглядати патріотизм як не просто ізольований елемент, але як суттєву складову освітнього процесу та формування особистості. Ваші посилання на Ю.І. Римаренка та М.Бауера вказують на широкий обсяг розвідки питань національної свідомості та її впливу на історичні події.

- Свідомість як суб'єкт історичної діяльності: Визначення свідомості нації як основи для історичної діяльності приводить до поглибленого розуміння ролі кожної особистості у створенні історії.

- Патріотизм як рушійна сила: Унікальність патріотизму полягає в його здатності бути рушійною силою, що спонукає до дії, об'єднує та надихає на здійснення позитивних змін.
- Патріотизм як цільове виховання: Ідея, що патріотизм повинен бути як метою, так і умовою виховання та навчання молоді, підкреслює його ключову роль у формуванні особистості.
- Педагогічний аспект: Патріотичне виховання розглядається як основа педагогічного процесу, що може впливати на всі його аспекти.
- Серцевина освіти: Визначення патріотизму як «серцевини» людини підкреслює його центральне значення у формуванні цінностей та світогляду.

Такий комплексний погляд на патріотизм допомагає не лише розуміти його роль у формуванні особистості, а й визначати конкретні напрями педагогічної діяльності для успішного втілення цих ідей в освітньому процесі.

Дякую за важливий внесок у розуміння патріотизму та його різних рівнів. Дослідження А.С. Миловидова вказує на еволюцію розуміння патріотичної свідомості як соціального явища. Ваша розширена концепція про два рівні патріотичної свідомості — суспільно-психологічний та ідеологічний — дозволяє врахувати не лише емоційно-психологічний аспект, але й глибину переконань та ідей, що становлять основу патріотизму.

1. Суспільно-психологічний рівень:

- Формування почуттів та настроїв: Зосередження на розвитку почуттів, які виникають у відповідь до подій або символів, є важливим елементом патріотичного виховання.

- Вольові якості та звички: Розвиток вольових якостей, таких як відданість, відповідальність і самостійність, є ключовим елементом формування патріотичного характеру.

2. Ідеологічний рівень:

- Світоглядна формація: Визначення ідеологічного рівня відкриває можливість впливу на переконання та погляди, що є основою для глибокої афіліації з патріотичними цінностями.

- Патріотична свідомість: Формування патріотичної свідомості включає у себе розуміння історії, культури, традицій та цінностей своєї нації.

Цитата з «Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» додатково підкреслює важливість патріотизму як сприяння збереженню та розвитку культурної спадщини, а також його роль у формуванні світової культури і духовного життя.

Ваш підхід до визначення ролі ідеологічного рівня у формуванні патріотичної свідомості є дуже правильним. Засвоєння ідей патріотизму визначається вашими попередніми патріотичними почуттями, що виникають з особистого емоційного досвіду. Цей цикл - від почуттів до ідей - є зручним методом для забезпечення глибокого та стійкого розуміння та підтримки патріотичних цінностей.

Застосування засобів народної педагогіки, таких як казки, легенди, притчі, приказки, загадки та пісні, не тільки враховує вікові особливості учнів, але і забезпечує їм доступні та емоційно насичені ресурси для засвоєння патріотичних цінностей. Це сприяє більш глибокому і тривалому засвоєнню та внутрішньому розумінню цих ідей.

Подальше посилення цих почуттів через збагачення знань та розуміння може привести до формування більш глибокої патріотичної свідомості та переконань. Ваш підхід до патріотичного виховання враховує психологічні та емоційні аспекти, які є дуже важливими для стійкого впливу на особистість учня.

Ви правильно визначили важливість різноманітності змісту і форм діяльності для гармонійного розвитку особистості. Суттєво, щоб патріотичне

виховання охоплювало різні сфери життя та діяльності учнів, надаючи їм можливість виявити патріотизм у різних контекстах.

Формування потреб та інтересів в патріотичному змісті є ключовим елементом. Забезпечення можливостей для їх реалізації в діяльності дозволяє учням більш глибоко зануритися в патріотичний досвід та розвивати свою особистість в контексті любові до вітчизни.

Позакласні та позашкільні заходи, а також самовиховання грають важливу роль у втіленні цих принципів. Вони дозволяють учням активно залучатися до патріотичних ініціатив, брати участь у заходах, які відзначають і розвивають національну самосвідомість.

З ростом інтересів особистості до суспільно-політичних питань, активізується її потреба в реалізації цих інтересів, що може привести до збільшення соціальної активності та бажання бути патріотом. Такий підхід допомагає забезпечити більш повне та інтегроване патріотичне виховання.

Висновки до розділу 1

Актуальність патріотичного виховання обумовлена необхідністю створення нової якісної моделі гуманітарно-патріотичної школи в системі національної освіти. Основною метою цієї моделі є формування громадянина, який є патріотом України. Для успішної реалізації цієї мети важливо створити сприятливі педагогічні умови, а також визначити оптимальні шляхи, форми, методи та засоби патріотичного виховання молодших школярів.

Патріотизм і культура міжнаціональних відносин є ключовими аспектами соціального і духовного розвитку людини. Вони визначають світогляд та ставлення особистості до своєї країни, інших націй і народів. Лише на основі почуттів патріотизму може зміцнюватися любов до батьківщини, виникає відповідальність за її могутність і незалежність, а

також бажання зберігати матеріальні і духовні цінності, розвивається шляхетність та достоїнство особистості.

Видатний педагог К.Д. Ушинський стверджував, що патріотизм не лише є важливою метою виховання, але й представляє собою потужний засіб освіти. У своїх висловлюваннях він підкреслював, що якщо у людини є самолюбство, то вона також повинна мати любов до своєї батьківщини, яка стає надійним ключем до серця і сильною опорою для протистояння її негативним природним, особистим, сімейним та родовим тенденціям.

Отже, метою виховної діяльності з патріотичного виховання в навчальних закладах України на сучасному етапі є формування у молоді гуманних, творчих, відповідальних особистостей із активною життєвою позицією, здатних до самореалізації. Без розкриття таких моральних цінностей, як патріотизм, обов'язок, совість, почуття власної гідності та працелюбність, важко очікувати покращення ситуації у країні.

Ми підтримуємо погляди видатних педагогів і закликаємо розглядати патріотизм як моральну якість, що виражається у любові та відданості, духовному співвідношенні та прагненні оберігати честь і достоїнство рідної країни, а також активно зміцнювати її могутність та незалежність через практичні дії.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ

2.1. Творчість українських дитячих письменників як один із ефективних засобів виховання патріотизму в учнів Нової української школи

Відродження національно-культурного спадку в Україні передбачає посилення ролі виховного процесу в навчальних закладах. Значущим аспектом стає відновлення народних традицій, ознайомлення учнів із досягненнями народної культури та вивчення ремесел [13]. Узагальнюючи роботу загальноосвітньої української школи у формуванні особистості учнів, визначається пріоритетність навчального процесу. Це важливий етап загальноосвітньої підготовки, який водночас є ключовим етапом у формуванні соціальної зрілості.

Молодші школярі отримують знання, переважно у формі образних уявлень, перших понять та ідей. Кожен предмет розглядає навколишній світ у своїй унікальній формі, а кожний урок стає новим етапом у їхньому пізнанні світу та новою сторінкою в книзі життя.

Центральною темою для молодших школярів під час вивчення різних предметів є Батьківщина. Основні критерії для формування морально-естетичних та соціальних цінностей у дітей включають любов до Вітчизни та бажання приносити їй користь. Процес навчання сприяє розвитку знань про Батьківщину, що виховує патріотичні почуття в учнів. В результаті формується правильне ставлення до природи, суспільних явищ, праці та міжособистісних відносин.

Вчителі, які вміло поєднують виховання із навчанням, перетворюють знання у засіб, яким учні свідомо крокують у пізнанні свого оточення. Патріотичні почуття, будучи однією з найскладніших проявів ідеології, ще не повністю розвинені у молодших школярів. Навіть якщо діти часто чують про Батьківщину, вживають це поняття, читають вірші та розучують пісні, їхнє уявлення про Батьківщину ще не є чітким. Доти, поки вони не сформуєть систему знань та глибокого оцінювання доброго та корисного, поганого та шкідливого, вони не зможуть повністю усвідомити себе частиною свого народу [23, 4-5].

Вчителю слід використовувати конкретні приклади з героїчного минулого та сучасного життя українського народу, щоб продемонструвати учням, що герої - це звичайні люди, що творять матеріальні і духовні цінності. Наприклад, можна розповісти про подвиги українських захисників на сході країни, які висвітлюють сучасний патріотизм та готовність віддати все заради своєї Батьківщини.

Показуючи героїчні вчинки інших українців, вчитель має змогу відкрити для дітей значення національного патріотизму, що проявляється у свідомому і творчому виконанні своїх обов'язків перед народом і державою. Патріотична діяльність виявляється у створенні цінностей, необхідних для суспільства. Виховання у дітей здатності створювати цінності для інших, жити інтересами суспільства та колективу, готовності до важливих вчинків є ключовою умовою формування патріотичної спрямованості особистості.

В словах В.О. Сухомлинського визначено глибокий сенс цієї роботи, де вихованці не лише отримують знання, але й постійно створюють речі, багатства та цінності, спрямовані на радість і щастя для інших. Його погляд підкреслює, що чим глибше в серце дитини входять тривоги та турботи про благо, щастя, красу для інших, тим більш виражена стає її емоційна чутливість до власної поведінки [44, 5].

Для ефективного формування патріотичних ідеалів у підростаючого покоління, учителю слід враховувати наступні аспекти:

Формування патріотичних ідеалів:

Створення конкретних прикладів патріотичних ідеалів, які б не лише стали об'єктом захоплення, але й спонукали б до наслідування.

Педагогічна допомога учням у формуванні ідеалів з метою розвитку їхньої здатності виділяти характерні якості патріотичного ідеалу та усвідомлення можливості брати приклад з них у повсякденному житті, незалежно від умов та обставин.

Створення емоційної захопленості:

Використання емоційного підходу до патріотичних ідеалів, щоб перетворити їх у джерело дійсної поведінки.

Систематичне створення на уроці ситуацій, в яких учні можуть реалізовувати свої наміри наслідувати обрані ідеали.

Вплив через різні навчальні предмети:

- Виділення предметів гуманітарного, природничого та естетичного циклу як особливо благодатних для формування почуття патріотизму.
- Так історичні відомості на уроках читання і ЯДС можуть розкривати героїчні події минулого, розповідати про великих постатей, а екологія може навчати бережливого ставлення до природи, що є частиною Батьківщини.
- Ці підходи сприяють не лише засвоєнню теоретичних знань, а й вихованню патріотичних цінностей та готовності діяти на користь свого народу та країни.

Аналіз підручника для читання/мови (2-4 класи) авторства К. Пономарьової в контексті формування почуття патріотизму у молодших школярів є важливим кроком для забезпечення ефективності патріотичного навчання та виховання. Розглянемо деякі аспекти, які можуть визначити цю ефективність:

Відсоткова наповнюваність фольклорним матеріалом та матеріалом для читання:

- Використання фольклору сприяє ознайомленню дітей із національними традиціями та культурним спадком, що допомагає формувати почуття патріотизму.
- Різноманітність матеріалів для читання дозволяє учням отримати різні відомості на різноманітні теми, включаючи аспекти історії, мови, природи та соціального життя.

Інтеграція українознавчого матеріалу:

- Підкреслення важливості інтеграції українознавчого матеріалу дозволяє дітям краще розуміти й цінувати свою культуру та історію.
- Зв'язок із системою знань інших навчальних предметів підсилює усвідомлення учнів про важливість та необхідність формування патріотичних почуттів, та особливого ставлення до навколишнього світу.

Тематичне групування посібника «Читальня» за порами року (принцип циклічності):

- Систематичне вивчення тем, пов'язаних із різними порами року, дозволяє учням збагачувати свої знання про традиції та особливості українського життя.
- Це також може створювати емоційний зв'язок з природою та культурою, що впливає на формування почуття патріотизму.

Узагальнюючи, ефективність підручника полягає в його здатності стимулювати інтерес, формувати цінності та сприяти розвитку почуття патріотизму через різноманітний та цікавий контент. Аналіз таких підручників є важливим етапом вдосконалення методів викладання та

навчання, спрямованих на виховання свідомих та патріотично налаштованих громадян.

До різних тем у підручниках інших авторів вдало добрані приклади класичної української літератури, такі як «Осінь така мила» П. Тичини, «Зимня пісенька» Л. Глібова, «Новорічна ялинка» М. Рильського, «Вечірня пісня» В. Самійленка, «Метелики» Олександра Олеся, «Веснянка» П. Грабовського, «Ластівка» Б. Грінченка, «Тече вода з-під явора» Т. Шевченка, «Вишеньки» Лесі Українки, «Кіт-воркіт» А. Малишка і інші. Ці тексти вводять молодших читачів у красу рідного краю та природи України, є джерелом естетичної насолоди та морального збагачення для дітей.

У сучасному контексті ми переживаємо процес формування почуття етнічної цілісності всього українського народу, що спільно гуртується як історична спільність на шляху до утворення Української держави. Тому одним із ключових завдань школи стає виховання особистості, яка відчуває свою причетність до нації, виявляє зацікавленість в її історії, традиціях, культурі та духовному житті. За словами О.Є. Гордійчука, «Жити в Україні означає обов'язково знати українську культуру, літературу, де відображена історія народу, його моральні цінності, ідеали, традиції, звичаї, ментальність та національний характер» [17, 7].

Тексти «Читальні» виразно втілюють українознавчий аспект мистецтва слова та успішно інтегрують мовно-літературну класику з природознавством та історією. Наприклад, при пізнанні Карпатських і Кримських гір, полонин, південних степів України та її річок, таких як Дніпро, Десна, Південний Буг та інші, автор підручника часто наголошує на реаліях українського побуту та природи, таких як криниця, верба, калина, барвінок, ластівка, журавель, лелека, жайворонок і таке інше.

Одним із вишуканих творів української літературної спадщини є поезія Б. Грінченка «Ластівка», яка допомагає учням освоїти не лише знання про природу, але й розуміння вірувань та звичаїв наших предків. Ця поезія

ознайомлює маленьких читачів з реалістичною символікою українського народу. Зображення художника В. Гринька та народні прислів'я, такі як «Ластівка день починає, а соловей кінчає» та «Погана та пташка, якій своє гніздо не миле», ще більше підсилюють народознавчий аспект сприйняття Письменники Г. Кирпа та Д. Чередниченко, які використовували спільний псевдонім Оксана Верес, назвали свій підручник для другого класу «Ластівкою» (К., 1992). У вступному «Слові до дитини» та заключному «Листі до ластівки» цієї навчальної книги використано фольклорний стиль з елементами народної символіки. Навіть якщо ці підручники зараз не використовуються для класного читання в початковій школі, вони залишаються надзвичайно цінними.

Аналогічну функцію у формуванні знань учнів про природу рідного краю, народні обереги, назви тварин і рослин, а також вшанування їх виконують художні твори про журавля (наприклад, «Облітав журавель» П. Воронька, «Довгоногі косарі» М. Познанської), жайворонка («Жайворова пісня» І. Білого), барвінок («Барвінок» Н. Забіли) та інші.

Образи барвінку, явора, калини, дуба, лелеки, коня, корови годувальниці і інших персоніфікованих сутностей часто зустрічаються у фольклорі. Тому включення в підручники з читання художніх творів, що стосуються української природи та типових реалій з життя та побуту народу, не просто можливе, але й вкрай необхідне. Виховання свідомого громадянина та істинного патріота розпочинається з освоєння дітьми народного досвіду та духовних цінностей їх нації.

У контексті сказаного інтегрований зміст предметів мова і читання надає можливість засвоїти як теоретично, так і практично знання про Україну, наш народ, його культуру і спосіб життя, а також формує творчу особистість. Матеріал сучасних підручників з мови присвячений пропедевтиці найголовніших біблійних образів та понять («Життя Ісуса Христа», «Десять Божих заповідей» тощо), а також висвітлює яскраві події в

історії українського народу («Запорозькі козаки», «Народні герої», «Великий Кобзар», «Поєдинок з танками», «Свято нашої незалежності» та ін.). Крім того, значна увага приділяється різноманітним жанрам українського дитячого фольклору, таким як колискові пісні, загадки, казки, колядки та щедрівки, заклинання, веселити, скоромовки, лічилки, спотиканки, чистомовки і т.д. Опрацювання народнопоетичних шедеврів спрямоване на розвиток вимовних навичок дітей, рухомості мовного апарату, формування інтелектуальної сфери молодших школярів, а також їхніх моральних якостей, таких як співпереживання з дійовими особами творів, співчуття до їхньої біди і бажання прийти на допомогу, розвиток уяви, фантазії та виховання.

Підбиваючи підсумки сказаного, важливо відзначити, що в сучасних підручниках з читання національний компонент виступає як основа для інтеграції різнопредметного змісту та виховання розвиненої особистості. Ці підручники нового покоління надають можливість молодшим школярам отримати базові навички читання, лічби, розв'язання задач, а також формувати знання про спосіб життя, народні мистецтва, культуру рідного краю та України в цілому, її історичне минуле й сучасність, національні традиції, символіку, звичаї та обряди. Робота з такими підручниками, очікується, сприятиме ефективнішому використанню навчального часу та характеризуватиме процес навчання новими якісними властивостями, що розвивають особистість [35, 45-48].

Українська мова – це душа нашого народу, і в процесі національно-духовного відродження їй належить особливе місце. На уроках рідної мови, спрямовуючи виховання патріотизму, цілком доцільно широко використовувати фольклор – духовну спадщину народу. Наприклад, при вивченні теми «Узагальнення знань про розповідні, питальні, спонукальні речення» (2 клас), можна впровадити на уроці українські народні пісні, загадки та потішки. Наведемо фрагмент уроку, який розпочнемо читанням віршів Т.Г. Шевченка та поставимо до них запитання.

Читання вірша і постановка запитання. «Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь...»

Робота за змістом прочитаного.

- Як ви розумієте цей вислів?
- Яке це речення за метою висловлювання?
- Які слова спонукають до дії?
- Запишіть їх (учіться, читайте, научайтесь, не цурайтесь).

Важливо, щоб завдання, пов'язані з основною темою уроку, були цікавими для дітей і стимулювали їх до активної роботи. Паремії, або народні прислів'я, мають великий потенціал для використання в навчальному процесі, оскільки вони відображають багатовіковий досвід народу та є важливим елементом його культури та виховання.

Учителям слід не лише використовувати прислів'я та приказки з виховною, а й з навчальною метою, сприяючи розвитку пізнавального інтересу учнів. Для формування у них свідомого розуміння змісту прислів'я можна проводити аналіз за таким планом:

- Що означає дане прислів'я?
- Про яких людей у ньому йдеться?
- Чого вчить нас народна мудрість?
- Від чого застерігають згадані приказки?
- Що схвалюють, а що засуджують?
- Що рекомендують, а що забороняють?

Виокремимо прислів'я, які сприяють вихованню почуття патріотизму у школярів:

- Батьківщина - всім матерям мати.
- Батьківщина - мати, умій за неї постояти.
- Людина без Батьківщини - як соловей без пісні.
- До свого роду хоч через воду.
- Нема в світі кращого, як родина, то вам скаже і дитина.

Прислів'я та приказки допомагають формувати не лише духовно-моральний світ дитини, а й розвивати мовленнєвий етикет, підвищувати інтелектуальний рівень та національну свідомість школярів, розвивати почуття національного патріотизму [16, 17].

2.2. Основні форми та методи патріотичного виховання молодших школярів засобами творчості українських дитячих письменників

Українське національне виховання відзначається багатовіковою традицією, яка виникла, розвивалася та зміцнювалась на протязі тисячоліть, незважаючи на випробування і нищення національного ґрунту. Це виховання вбирає в себе найкращі елементи європейської педагогічної культури та має на меті формування національних почуттів серед громадян.

Важливою складовою цього процесу є завдання початкової ланки освіти щодо виховання громадян національних почуттів. Для досягнення цієї мети використовуються різні засоби, такі як уроки мови, уроки «Я досліджую світ», фізична культура, виховні заходи, свята та ранки.

Матеріал, який використовується на уроках читання та у виховній роботі, охоплює історію вірувань, духовну культуру, звичаї, обряди, пісні, свята, вимір часу та матеріальну культуру. Це важливий компонент для формування національної свідомості та ідентичності.

Система виховання повинна охоплювати різні вікові групи та прошарки населення, враховувати науковий підхід, бути дохідливою, застосовувати індивідуальний підхід та проявляти толерантне ставлення до представників різних національностей.

Учителю початкових класів доручено чітко уявляти процес формування і становлення національної свідомості та самосвідомості дитини. Цей процес складається з кількох етапів, які впливають на свідомість дитини, збагачують її зміст. Перший етап, визначений як «етап етнічного самоусвідомлення», починається з раннього дитинства в сім'ї, через

материнські колискові, бабусині казки, участь у народних звичаях та обрядах, а також через співучасть у народній творчості [39, 5].

Сучасні школи в Україні використовують нові форми виховної роботи, спрямовані на культивування любові до рідного краю, свого народу, батьківщини та оберегів національної культури. Ці форми часто отримують назви «ранок», «свято», «зустріч», проте перед проведенням ними йде підготовка за спеціально розробленим сценарієм. Вони стають спільною творчістю педагогів і учнів, а їхній центр — рідний край та незалежна Україна. *(див. дод. Е).*

Така робота не обмежується проведенням окремих заходів, а служить своєрідним запуском для інших видів діяльності. Під час таких заходів використання засобів народної педагогіки, таких як українські народні казки, прислів'я, приказки, загадки, ігри, розваги, легенди, перекази тощо, вважається традиційним. Ці форми виявляються засобами вираження настрою, ідей та переконань людини, не лише символічно відображають та збагачують почуття, але й сприяють розвитку національного самоусвідомлення.

Для дітей особливо захоплюючою є краєзнавча робота. Учні збирають легенди, перекази, які розкривають сутність та характер історичних фактів і подій. Оскільки краєзнавча робота тісно пов'язана з історією народу, розвитком рідного краю, мови і інших аспектів, вона відкриває зміст подій та слугує джерелом знань про конкретну історичну епоху.

Вчителі проводять дослідження історичних пам'яток нашого регіону разом із учнями 1-4 класів, детально вивчаючи походження назв вулиць та інших об'єктів краєзнавства та створюючи їх описи. Отриманий матеріал інтегрується в навчання рідної мови і літератури. Бесіди вчителів про значення рідної мови, використання підібраних текстів для вправ, переказів та творів сприяють вихованню в учнів почуття любові до України, гордості

за її досягнення та поваги до людей, які працюють на краю. Ці заходи також підтримують бажання дітей брати активну участь у житті країни.

Розглядаючи основні напрями виховної роботи в школі як важливий елемент патріотичного виховання, ми визначаємо повний комплекс виховних заходів, які проводяться під час організації краєзнавчої роботи з молодшими учнями, а також розглядаємо різноманітні форми, види, методи та прийоми її реалізації.

«Із знанням свого роду». Діти підготовляють розповіді про своїх матусь, татусів, дідусів, бабусів та їхню працю. Вони обирають вірші, вчать пісні, спільно з педагогом готуються до ранків, таких як «Свято матері», «Мій батько», «Тато, мама і я – це маленька сім'я», «Моя люба матуся – майстриня на всі руки», «Мій татко дасть раду всьому», «Мої мудрі дідусі й бабусі», «Братики й сестрички – мої помічники», «Шануй батька й неньку», «Без сім'ї – немає щастя на землі», «Чиє родинне дерево рясніше?», «За що я люблю свою бабусю?», «Дідусева мудрість стає мені завжди в пригоді», «Чи знаєш ти своїх родичів?», «Мій родовід», «Сімейні фотографії розповідають», «Чи зберігаються у вашій сім'ї дорогоцінні реліквії?», «Мої прабабусі та прадідусі», «Намалюємо родинне дерево», «Нашому роду – нема переводу».

«Що в імені твоїм». Під час проведення цього виховного заходу передбачається висвітлити історію походження імен та їх значення. Діти готуються до бесіди, вивчаючи, що означають їхні та імена батьків та інших членів сім'ї.

«Моя країна». Підготовка до свята включає в себе вивчення віршів, пісень, оповідань, легенд про Київ, які допоможуть організувати виховні заходи на тему: «Рідний край, де ми живемо, Україною зовем» (див. додаток Б), «Символи української держави», «Прагнення всіх народів України до вільного розквіту», «Ми всі українці — єдина сім'я», «У нас одна

Батьківщина — наша рідна Україна», «Місто Київ — столиця України», свято «Як тебе не любити, Києве мій» (екскурсія до Києва / заочний огляд).

«*Козацький край*». Урочистості розпочинаються бесідою про козаків, їхнє походження та місце проживання. Рекомендується провести «Свято козацького роду».

«*Моє село*». Учні разом з педагогом збирають легенди та перекази про історію свого села та його походження. Підготовка до проведення ранку включає оформлення книги «Літопис мого села». Під час роботи над нею організовуються екскурсії до центру села (міста) та визначних місць, діти доглядають за архітектурними пам'ятками, братськими могилами, пам'ятниками та іншими спорудами із історичною пам'яттю. Діти також знайомляться із сусідніми населеними пунктами, їх роллю та значенням, а також із національністю населення. Наступним етапом є знайомство із фольклором (казки, загадки, приказки, прислів'я, легенди) певної національності. Запропоновані вікторини включають «Чи знаєш ти своє село?» та «Зелені друзі мого краю» після відповідної екскурсії.

Формування поваги до Конституції та державної символіки в молодшому шкільному віці спрямоване на вироблення у дітей уявлень про національні символи України, такі як Герб, Прапор, Гімн «Ще не вмерла Україна». У цьому віці також починається ознайомлення з основами громадянства України, Конституцією та іншими важливими законами держави, а також вивчення правил поведінки в школі, вдома та на вулиці.

Уроки рідної мови виступають основними для передачі перших уявлень про національну символіку. Вчитель акцентує увагу учнів на тому, що ці символи втілюють державну, політичну, економічну та національну незалежність України. Використання віршів та оповідань сприяє засвоєнню першокласниками величчя і вічності національних святинь Батьківщини.

Рекомендується провести цикл бесід на такі теми, як «Чому наш прапор жовто-блакитний?», «Про що розповідає наш Герб?», «Як слухають Гімн

України і гімни інших держав?», «Наша Батьківщина». Це дозволить дітям глибше розуміти та цінувати національні символи та виявляти повагу до своєї країни.

Формування національної самосвідомості та виховання любові до рідного краю можна активізувати через вивчення національної символіки за допомогою наступних заходів:

«Хліб як символ народного добра»:

- Проведення бесіди педагога про важливе значення хліба в житті людини та його роль як символу народного добра.
- Організація усного журналу «Хліб у полі, пекарні, крамниці, на столі» для збору вражень та ідей учнів.
- Читання та вивчення віршів, оповідань, казок про хліб.
- Проведення гри-вікторини «Народна мудрість про хліб» з використанням загадок, приказок, прислів'їв про хліб.
- Організація ранку «Хліб усьому голова».

Ці заходи сприятимуть глибшому розумінню учнями ролі хліба в культурі та формуванню в них почуття поваги до цього символу, а також виробленню любові до традицій та цінностей рідного краю.

«Український рушник»: Розмова вчителя про роль та важливість українського рушника в житті людини; «Кольорове розмаїття» — виставка українських рушників, розповідь про різноманіття кольорів українського рушника; ранок «Мамин рушник».

«Рослини-символи»: Бесіда вчителя «Калина — символ України», розповідь учнів про калину та її значення в житті людини; читання та вивчення віршів, пісень, казок, легенд та оповідань про калину; гра-вікторина «Ой у лузі калина» із використанням загадок, приказок, прислів'їв про калину; ранок «Без калини немає України».

«Дерева-символи»: Серія бесід вчителя про рослини, читання віршів та казок, вивчення пісень; народні свята, пов'язані із згаданими рослинами;

«Квіткова символіка» — цикл бесід вчителя про символіку квітів із використанням наочності; «Квіти-легенди» — прослуховування легенд про квіти; практичні заняття «Наш квітковий край» — збирання насіння квітів, висадження їх вдома, поруч із школою та інші дії; екскурсія на луки «Миле серцю різнотрав'я»; підготовка та проведення свята «Квіти в українському віночку».

«Птахи України». «Лелеки — наші друзі» — усні народні легенди про птахів; обговорення вчителя та збір та фіксація народних легенд дітьми; створення альбому «Лелеки, лелеки».

«Зимові свята». Велику роль у формуванні почуття приналежності до свого народу та Вітчизни відіграють народні свята, звичаї, обряди та праця. Педагоги розповідають дітям про народні свята в різні пори року та організовують їх участь в них. Наприклад: «Різдво» (бесіда, вивчення колядок та щедрівок); театралізоване свято «Роди, Боже, пшеницю, жито».

«Весняні свята». «Великдень»; «Серцем відчутти весну-чарівницю»; ранкові зустрічі з бабусями, дідусями та старожилами, розповіді про працю хлібороба, звичаї та обряди, пов'язані з настанням весни; «А вже весна, а вже красна» — весняні хороводи та ігри; фестиваль українських народних ігор.

«Літні свята». «Свято Івана Купала», «Купальські пісні».

«Осінні свята». «Осінь — літу кінець, усій роботі вінець» (з використанням осінніх звичаїв, обрядів та традицій).

«Мистецтво народних умільців». Поглиблене вивчення народних ремесел та промислів являє собою ефективний метод привертання дітей до краси та багатства традицій майстрів ручної праці. Захопливі та насичені ранки, проведені разом з умільцями, стають цікавою підставою для знайомства з різними видами народного мистецтва. Бесіда на тему «Витинанка — особливий вид народного мистецтва» включає практичні заняття з виготовлення витинанок та творчий процес створення виробів із соломи. Під гаслом «В умілих руках лоза — не просто лоза, а витвір

мистецтва» відбувається виготовлення виробів із лози. Особливу увагу приділяють народному розпису — вивченню його видів та виконанню простих елементів та композицій. Учні також створюють свої роботи, які виставляють на виставці.

Серія зустрічей із представниками давніх ремесел, такими як тесляр, столяр, гончар, пічник, коваль тощо, розкриває учням захоплюючий світ робіт ремісників та їхню майстерність. Бесіда про народні іграшки включає виготовлення іграшок з різних матеріалів, таких як глина, дерево, тканина. Зустрічі з майстрами народної іграшки розкривають таємниці та особливості цього виду мистецтва. Завершується програма святковою виставкою дитячих іграшок, підкріпленою розповідями про їхню історію та традиції.

«Школа радості, краси пізнання і людських відносин» - це те, про що мріяв видатний український педагог В.О. Сухомлинський, визначаючи перспективи розвитку національної освіти. Критерієм для такої школи повинні бути прекрасні, досконалі, виразні, цілісні та гармонійні зусилля. Ці критерії повинні служити як орієнтир у оцінці всього, що відбувається в освітньому закладі, а також у взаємодії учнів, їхнього навчання та виховання.

Як вже було відзначено, важливою складовою процесу виховання є формування патріотизму та культури міжнаціональних відносин, а також розвиток потреб та позитивних мотивів, пов'язаних із цими якостями.

У ході навчальних занять школярі ознайомлюються з біографіями видатних учених, письменників та суспільних діячів, які залишили глибокий слід у патріотичному служінні своїй батьківщині та народу. Молодші школярі активно відчують почуття приналежності до своєї землі та любові до батьківщини, займаючись краєзнавчою роботою та організовуючи походи по рідному краю.

З метою формування патріотичних почуттів у молодших школярів проводяться бесіди на різні теми, такі як «З чого починається Батьківщина?», «Я живу на Україні», «Ми малі українці» та інші. Уроки природознавства в

початкових класах сприяють уявленню учнів про природу рідного краю, де діти ознайомлюються з тваринним світом, природними ресурсами, ландшафтом і рослинним світом свого регіону.

Збагачення патріотичних почуттів школярів також відбувається за допомогою вивчення історичного матеріалу про героїчне минуле народу, його прагнення до зміцнення могутності рідної країни та мужності у боротьбі з іноземними загарбниками. З метою ефективного використання навчального матеріалу для збагачення учнів знаннями з питань патріотизму важливо, щоб кожен вчитель ретельно осмислював той конкретний матеріал зі свого предмету, який може бути використаний для вирішення цієї проблеми.

Відомо, що засвоєні знання не завжди визначають умонастрій та поведінку людини. У багатому відношенні це залежить від того, наскільки ці знання стають особистісно важливими для неї, проходять через емоційні переживання та перетворюються в керівні принципи (мотиви) дій і вчинків. В особистісному плані ці принципи, або мотиви, формують погляди і переконання, що є ключовим завданням у вихованні патріотизму та культури міжнаціональних відносин.

Цей процес є методично складним і пов'язаним із значними практичними труднощами. Він включає в себе ряд складових: виклик глибоких емоційних переживань учнів, оволодіння ними ідеями патріотизму і культури міжнаціональних відносин, використання позитивних прикладів глибокого патріотичного переконання та їх інтеграція у різні форми дискусійної роботи для поглибленого осмислення проблеми. Виховна робота в освітніх закладах вирішує цю проблему в такому напрямку.

Вірно, стійкість та міцність поглядів і переконань досягаються лише тоді, коли існує єдність інтелектуально-емоційних переживань та поведінки. Лише такі переконання ефективно визначають моральну спрямованість особистості і здійснюються через суспільно значущі справи та вчинки. Для досягнення цього необхідна організація виховної роботи, спрямованої на

формування у школярів почуття патріотизму та культури міжнаціональних відносин.

Важливо відзначити, що успіх у формуванні цих цінностей залежить від того, наскільки діти засвоюють відповідні навички та звички власної поведінки, тобто через власний досвід взаємин. Досвід, як відомо, набувається через тривалу практику у різних видах діяльності та поведінці. Тому важливо залучати учнів до різноманітних форм практичної діяльності, пов'язаної з виявом патріотизму та культури міжнаціональних відносин.

2.3. Методичні рекомендації до використання творчості українських дитячих письменників у патріотичному вихованні учнів початкових класів

У нашому науковому дослідженні ми поставили за завдання: обґрунтувати ефективність використання основних засобів, форм та методів (наприклад, літературних творів для дітей, що створені українськими дитячими письменниками), у якості чинників формування патріотичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку.

Основне завдання патріотичного виховання полягає у розвитку патріотизму в умовах сучасного етапу українського державотворення. Це питання набуває великого значення в житті кожної особистості, що підтверджується державними документами, такими як Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави (2015), Указ Президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (1999) та інші. Важливість цього питання обумовлена необхідністю виховання патріотизму, особливо з раннього віку. На цьому етапі починається формування культурно-ціннісних орієнтацій, духовно-етичної основи особистості та культурно-національної самоідентифікації, а також осмислення себе як частини світу. Психічні процеси, такі як емоції, відчуття,

мислення та механізми соціальної адаптації у суспільстві, розвиваються по-особливому на цьому етапі життя

У багатьох випадках відзначається недостатнє представлення різних аспектів морально-патріотичного виховання дітей в окремих сферах діяльності, відсутність системного підходу до цього питання. Це необхідно, оскільки патріотизм має різноманітні вияви та аспекти. Виховання почуттів патріотизму, приналежності до справи, підтримка державності та формування активної громадянської позиції у дітей молодшого шкільного віку – це актуальні проблеми національного масштабу, що потребують комплексного підходу та активного використання українською письменниками створеної дитячої художньої літератури як засобу виховання патріотичних почуттів. Це також ставить завдання перед подальшими науковими дослідженнями.

Концепція виховання любові до рідного краю та розуміння важливості історії своїх предків відзначається глибокими коріннями в українській народній педагогіці. Такі видатні постаті, як В. Антонович, Г. Ващенко, М. Грушевський, Б. Грінченко, М. Драгоманов, П. Куліш, І. Огієнко, С. Русова, Леся Українка, Т. Шевченко, І. Франко та інші, поклали перші камені під основи патріотичного виховання. Наукове дослідження ідеї виховання патріотизму в дітей молодшого шкільного віку та роль української дитячої художньої літератури, знання історії та мови у цьому процесі вимагає особливої уваги.

У другій половині ХХ століття патріотизм розглядався як невід'ємна частина моральності, і велика увага приділялася пізнанню дітьми своєї країни. У цей період виникли дослідження, які акцентували увагу на емоційній сфері дитини (Р. Жуковська, Н. Виноградова, С. Козлова, Т. Кулікова, Л. Никонова та інші). Вивчення проблеми патріотичного виховання молодших поколінь українців ґрунтується на фундаментальних працях у галузі національної системи виховання, концептуальних

положеннях національної освіти і виховання (А. Алексюк, І. Бех, О. Вишневський, Т. Усатенко). Історико-педагогічні дослідження, що описують аспекти організації та впровадження краєзнавчої роботи, активізації творчого потенціалу дитини в процесі практичної діяльності в середовищі, напрями та зміст у навчальних закладах України на різних етапах історії, знайшли своє відображення у результатах науковців (Л. Бабенко, В. Бенедюк, Г. Гуменюк, М. Костриця, Т. Міщенко, В. Прокопчук, Т. Самоплавська, П. Тронько та інші).

Дослідження, пов'язані з вихованням патріотизму у дітей молодшого шкільного віку, відрізняються у своїх підходах та аспектах проблеми. Наприклад, Т. Доронова досліджує ідеї патріотичного виховання, але не використовує сам термін «виховання патріотизму». У свою чергу, Т. Комарова, В. Логінов, Т. Бабаєва, Н. Ноткіна, О. Князева, М. Маханєва, О. Пчелінцева, Л. Ніконова, Є. Корнеєва та інші зосереджують увагу на залученні дітей до культурної спадщини свого народу. С. Козлова та Т. Кулікова розглядають виховання патріотизму через розуміння терміну «Батьківщина». Сучасні науковці, такі як Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Денисюк, Л. Калуська, Т. Комарова, Н. Лисенко, Т. Поніманська, В. Цимбалюк, Т. Ротанова, стверджують, що саме в ранньому та молодшому шкільному віці здійснюється систематичне виховання дитини, що закладає основи усвідомлення громадянства. В. Кононенко підкреслює, що патріотичні почуття дитини розширюються від стосунків з батьками і ровесниками до усвідомлення історії країни та ключових суспільних подій. Вона визначає цей період як етап формування особистості, закладання цінностей та вироблення перших світоглядних уявлень. Зазначимо, що цілісна наукова концепція формування громадянина та патріота України в сучасних умовах ще не розроблена.

Досліджена проблема патріотизму не знайшла відповідного відображення в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

«Патріотизм» – це соціально-історичне явище, коріння якого має у свідомості родових зв'язків, обрядів і звичаїв. Слово «патріотизм» має грецьке походження і перекладається як «Батьківщина, Вітчизна». Філософи і політологи визначають «патріотизм» як моральний і суспільний принцип, який виявляється у ставленні людей до своєї країни та виражається в конкретних діях та складному комплексі суспільних почуттів, що зветься любов'ю до Батьківщини.

Термін «патріотичне виховання» визначається як виховання, метою якого є формування любові до Вітчизни, відданості, гордості за її минуле і сучасне, а також бажання захищати інтереси Батьківщини. Це визначення підкреслює роль патріотичного виховання, оскільки через активну діяльність людини на користь суспільства виявляються її справжні почуття. Основними аспектами є чуттєво-емоційна сторона поняття, яка проявляється у ставленні людини до навколишнього світу. Життя людини в суспільстві завжди пов'язане з діяльністю, нормами поведінки, взаєминами, що виявляється в інтелектуальних і поведінкових аспектах патріотичного виховання. Тлумачний словник української мови визначає «патріотизм» як любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народу, готовність до жертв і подвигів заради нього. (Гринчишин, 1999).

Так, за визначенням науковців С. Козлової та Т. Кулікової, патріотичне виховання дітей - це цілеспрямований процес впливу педагогів на особистість з метою збагатити її знання про Батьківщину, виховати патріотичні почуття, сформувати вміння і навички моральної поведінки та розвинути потреби в діяльності на користь суспільства. За словами І. Харламова, патріотизм включає в себе любов до Батьківщини, активну працю на її користь, передачу трудових традицій народу, дбайливе ставлення до історичних пам'ятників і звичаїв рідного краю, прихильність і любов до рідних місць, прагнення до зміцнення честі і гідності Батьківщини, готовність і вміння захищати її, військову хоробрість, мужність і

самовідданість, дружбу, повагу до звичаїв і культури інших країн, народів, прагнення до співпраці з ними.

В дослідженнях Н. Іпполітової патріотичне виховання розглядається як процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичної поведінки. Формування національної культури через історію рідного краю також підкреслюється у працях В. Сухомлинського. Великий педагог В. Сухомлинський справедливо відзначав необхідність ознайомлення дітей з рідним краєм, його традиціями та героїчним минулим. Він підкреслював, що дитина постійно відкриває світ, і виховання повинно сприяти формуванню в неї любові до Вітчизни, виховувати у ній почуття поваги до рідної малої батьківщини.

Сучасні науковці, такі як Л. Калуська, А. Богуш, В. Цимбалюк, Т. Комарова, Т. Ротанова, підтверджують важливість систематичного виховання в початковому шкільному віці. На цьому етапі формуються елементи усвідомлення громадянства, діти ознайомлюються з термінами «Україна», «Батьківщина», «країна», «рідне місто», «вулиця» та вчать правильно їх вживати.

У дітей в цей період також формуються ціннісно-культурні та патріотично-моральні основи особистості. Відбувається розвиток емоційної та чуттєвої сфер, а також психічних процесів, таких як мислення, пам'ять і увага. Проходить соціальна адаптація до вимог суспільства, і починається процес культурно-національної ідентифікації, усвідомлення себе як частини навколишнього світу. Такий педагогічний підхід сприяє повноцінному розвитку особистості та формуванню позитивного ставлення до Вітчизни.

Сучасні психологи та педагоги розглядають патріотичні почуття дітей молодшого шкільного віку як більш широкий концепт, який не обмежується ставленням до батьків і ровесників. Діти активно відтворюють відомості про історію своєї країни та основні суспільні події. Почуття любові до

Батьківщини формується під впливом систематичного виховання, в якому накопичуються враження та знання, що стають основою для подальшого розвитку патріотичних почуттів.

Враження, отримані в дитинстві, визначають зв'язок дітей із своїм народом та Батьківщиною. Патріотичні почуття у дітей також базуються на інтересі до найближчого оточення, такого як сім'я, батьківський дім, рідне місто чи село. Ці місця, які діти спостерігають щодня, стають для них важливими та нерозривно пов'язаними.

Важливу роль у вихованні патріотичних почуттів в молодших школярів відіграє приклад дорослих. Діти швидко переймають позитивно-емоційне ставлення до своєї Батьківщини від дорослих, а приклади, які вони отримують від них, можуть значно впливати на формування їхніх цінностей та патріотичних переконань. Збагачення досвіду дитини цінностями сприяє визнанню авторитету дорослого, відповідального за виховання, що відповідає моральним критеріям. Дослідник В. Вугрич виділяє ключові аспекти у вихованні патріотичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку. Він розглядає патріотизм як позитивне ставлення до свого народу і виділяє три структурні блоки у вихованні цього почуття:

1. Когнітивний блок: Цей аспект передбачає набуття системи знань, що внутрішньо приймаються особистістю. Це включає в себе формування стійких оцінних ставлень і суджень щодо власної національної ідентичності.

2. Емоційно-вольовий блок: Він охоплює формування оптимізму, любові до України, історичного і самобутнього образу свого народу. Важливою частиною цього блоку є наявність вольових якостей, необхідних для реалізації патріотичних переконань та готовності відстоювати незалежність України.

3. Діяльно-практичний блок: Цей аспект охоплює уміння та навички, необхідні для творчо-громадської діяльності та поведінки. Діти формують в собі готовність виконувати обов'язки, турбуватися про благо

народу, а також усвідомлюють самореалізацію і самовдосконалення своїх патріотичних рис.

Додатково, патріотизм розглядається у різних напрямках через поняття «ставлення» до різних аспектів:

- до природи рідного краю;
- до рідної країни;
- до людей, що живуть у рідній країні;
- до моральних цінностей, традицій, звичаїв, культури;
- до державного устрою.

Ці аспекти можуть бути використані в освітній діяльності з дітьми для формування у них патріотичних почуттів, а також для розширення їхнього уявлення та узагальнення понять про «народ» та «Батьківщину».

Програми патріотичного виховання на молодшому шкільному етапі, зокрема українознавчі та краєзнавчі напрямки, грають важливу роль у формуванні у дітей любові до рідної країни та її культурного спадку. Описані тематичні заняття з позакласного читання мають велике педагогічне значення, оскільки вони спрямовані на поглиблення знань про Україну та розвиток патріотичних почуттів серед учнів.

Національні символи, географічні особливості та пам'ятні місця — все це важливі аспекти патріотичного виховання. Зазначені теми дозволяють дітям ознайомлюватися з історією своєї країни, формувати у них повагу до національних цінностей та розуміння важливості їх збереження.

Такі заняття можуть включати читання літературних творів про історію та культуру України, обговорення символів держави, а також вивчення географічних та історичних фактів. Під час занять вчителі можуть акцентувати увагу на патріотичних цінностях, розвивати в учнів любов до рідної мови, традицій, культури та засуджувати будь-які прояви неухважності до власної держави.

Важливим є також врахування індивідуальних особливостей учнів та створення педагогічного середовища, яке сприяє позитивному взаємодії з відчуттям національної самосвідомості та патріотизму.

Для досягнення найбільш ефективних результатів, вчителі повинні використовувати твори художньої літератури, які розглядають історію та сучасність України, місто, а також повсякденне життя дітей та дорослих. Наступний етап передбачає формування любові та позитивного ставлення до рідного міста, заснованого на когнітивній сфері, уяві дитини та її пам'яті. Для дитини місто перш за все представляється вулицею, і вона сприймає себе як жителя цієї вулиці, де розташовані її дім, сім'я та будинок. Любов до Батьківщини у дітей виникає з любові до їх «малої Батьківщини» – місця, де вони народилися; спочатку формується «образ власного дому» з його устроєм, традиціями, спілкуванням та стилем взаємодії. Дитина любить свій дім таким, яким він є. Почуття «батьківського дому» є основою любові до Батьківщини, Вітчизни. Отже, виникає питання необхідності надавати дітям інформацію про вулицю, на якій вони проживають: назву, розташування, вид транспорту, що на ній рухається, і зв'язок цієї вулиці з тією, на якій розташована школа.

У цьому випадку вирішальну роль відіграють батьки, які впливають на формування таких почуттів у дітей. Щоб діти полюбили своє місто, їм важливо отримувати від батьків інформацію про місто, його історію, виховувати любов та гордість за його героїчне минуле. Проте лише деякі першокласники будуть знати такі базові речі, як назва свого міста, основні вулиці, визначні місця, музеї, театри, школи та інше (Якубенко, 2002). Для досягнення успішних результатів вихованці та педагоги повинні активно взаємодіяти, використовуючи різноманітні форми діяльності, такі як ігри, спілкування та навчання. Ця взаємодія базується на історико-краєзнавчому матеріалі та враховує такі принципи:

- Поступовий перехід від відомого до невідомого: здійснюється використання матеріалу, який вже є відомим дітям, і поступово розширюється, включаючи важливі культурно-історичні факти.
- Формування особистісного ставлення: пспрямовують увагу дітей на події та явища у житті міста, сприяючи формуванню їхнього особистісного ставлення до цих аспектів.
- Активна участь у соціальній діяльності: заохочується активна участь дітей у соціальних і культурних подіях міста, що сприяє їхньому власному розвитку та взаємодії з оточуючим середовищем.
- Музейна педагогіка: використовується підхід, який надає можливість дітям ознайомитися з культурним надбанням минулого та сьогодення через музейні експозиції.
- Залучення до заходів та свят: активна участь дітей у заходах міста та святах сприяє їхньому поглибленню у культурне життя та формує почуття належності до міської спільноти.
- Створення позитивної атмосфери: забезпечується атмосфера радості, підвищеного настрою та емоційної активності через використання народної культури та краєзнавчо-історичного матеріалу.
- Співпраця з родинами учнів: організується взаємодія з родинами учнів для спільного вивчення рідного міста та його культурних аспектів.

Ці принципи сприяють не лише ефективному патріотичному вихованню, а й розвитку особистості в цілому.

Виховання позитивного ставлення до своєї країни базується на когнітивному компоненті, де надається важливість повідомленню дітям інформації, доступної для їх засвоєння. Ключовою особливістю є введення емоційного забарвлення в знання, що мотивує дитину до активної участі. Наприклад, назву країни можна закріплювати через різноманітні ігри, такі як

«Назви країни», «З якої країни гості», «Чия це казка», або вправи, такі як «З інших країн обері нашу», «Відшукай Україну на карті, глобусі» та інші.

Важливим завданням вчителя є підтримання інтересу дітей до подій не лише в місті чи країні, а й у світі, а також формування почуття гордості за Україну. З метою закріплення знань про Батьківщину, корисно створювати проблемні ситуації та використовувати ігрові та бесідні форми.

Необхідно також різноманітнювати методи ознайомлення дітей з національними традиціями, звичаями та костюмами, створюючи цікаві та відповідні умови для їх вивчення.

Вважаємо за доцільне використання різних форм роботи для патріотичного виховання, таких як проведення занять, екскурсій до місць історичних подій, відвідування виставок та організація виховних заходів, наприклад, «Рідна мова – солов'їна», «Країна мов», «Крокуємо стежками рідного краю» (див. додаток Б). До ефективних методів патріотичного виховання належать бесіди, такі як «Моя країна», «Знай і поважай герб своєї Батьківщини, її прапор, гімн», «Гордість нашої країни», «Моя родина», а також розповіді про історичне минуле України та її культурні досягнення.

Приємним і ефективним методом виховання патріотизму є читання творів і поезії місцевих поетів, перегляд кінофільмів про рідну країну, її працю та природні багатства. Також важливим є проведення рольових ігор, ігор-драматизацій та сюжетно-рольових заходів. Особливий акцент слід робити на організації діяльності, спрямованої на охорону природи рідного краю, такої як виготовлення годівничок, штучних гніздівель і т. д. Молодші школярі зазвичай з великим захопленням долучаються до таких природоохоронних заходів.

Отже, сьогодні перед нами стоїть завдання виховати у дітей громадян, які обожають свою Батьківщину, володіють національною самосвідомістю, гуманістичною мораллю та розуміють свої права і свободи. Орієнтиром у вихованні маленьких громадян слід визначити розвиток їх гуманістичних

почуттів, формування національних і загальнолюдських цінностей, виховання доброти, уваги, милосердя, чесності, правдивості, гідності, а також любові і поваги до рідних. Однак важливе значення у контексті патріотичного виховання відводиться формуванню культури поведінки у дітей, розвитку громадянських якостей. Тому важливо створювати дружелюбну та довірливу атмосферу, враховувати індивідуальні побажання та інтереси особистості, підтримувати ініціативу та стимулювати мову взаєморозуміння, як з дорослими, так і з однолітками.

Художня література є неоціненним джерелом мудрості, знань і духовності, а також джерелом краси художнього слова для розвитку дошкільників. Виховна цінність художньої літератури для дітей обумовлена унікальними засобами вираження художнього образу та використанням мовних засобів для досягнення виразності. Література для малюків є неот'ємною складовою загальної художньої літератури, об'єднуючи їхній історичний розвиток, творчий підхід, ідейну спрямованість, жанри, теми і художні засоби з творами для дорослих.

Особливістю дитячої літератури є не лише вибір спеціальних «дитячих» тем, але і унікальні композиційні та мовні особливості творів. Метою цієї літератури є стимулювання пізнавального інтересу, заохочення до читання та закоханість у світ книги.

На додаток до змісту, дитячі книжки мають відповідати високим естетичним вимогам, які виявляються в їхньому якісному зовнішньому оформленні. Часто вони містять розповіді про тварин, рослини, та інших дітей, що стають прикладом для молодших школярів, які бажають чути та бачити ці історії через ілюстрації. Важливо, щоб у процесі розуміння учителям допомагати дітям розвивати навички аналізу та синтезу, порівнювати факти, виявляти схожість та відмінність, виділяти істотне серед другорядного. Крім того, вчителі повинні навчати дітей самостійно доходити до узагальнень і висновків на основі представлених фактів.

Українська етнопедагогіка вказує на те, що її основна мета полягає не лише в передачі знань, але й в вихованні особистості. Виховання в цьому контексті передбачає прищеплення знань, умінь і навичок, які необхідні для життя, спочатку в сім'ї, а потім в суспільстві. Етнопедагогіка використовує різноманітні засоби, такі як колискові, потішки, примовлянки, дражнилки, забавлянки, казки, прислів'я, приказки, пісні різного змісту та характеру, спрямовані на позитивний настрій.

Казки, прислів'я, приказки, лічилки та загадки виступають важливими елементами патріотичного виховання та сприяють розвитку кмітливості та допитливості дітей. Освоєння рідної культури передбачає не лише знання цих елементів, але й вміння дитини використовувати їх у грі та життєвих ситуаціях.

Функція народних прислів'їв і приказок у вихованні втілюється через інформаційне наповнення афоризмів. Це своєрідна форма народної освіти, оскільки вони містять знання з різних сфер: історії України та суспільствознавства («За наше жито та ще й нас бито», «За рідний край хоч помирай»); народної медицини та гігієни («Пар кісток не ломить», «Чистота – запорука здоров'я»); народної етики і естетики («Все любить чистоту», «Не хвались, а вчись»); народної географії («Язик до Києва доведе», «Україна – рідна ненька»); народного природознавства («Ластівка день починає, а соловей його кінчає», «Зимою сонце світить – та не гріє»). Важливим у вихованні дітей завжди залишаються прислів'я, що стосуються країни, матері, рідної мови та природи. Підбір таких прислів'їв слід виконувати з урахуванням їхньої доступності та зрозумілості.

Народні казки мають значущий вплив на формування патріотичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку і вже здатні здобувати їхню увагу з раннього дитинства. Оскільки казки різняться за змістом, сюжетом та структурою, методика їх використання у різних вікових групах також є особливою. Важливо, щоб казки відповідали віковим особливостям дітей.

Наприклад, казки В. Сухомлинського, представлені у збірках «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Вічна тополя», сприяють розвитку доброти і допомагають зрозуміти складні поняття, такі як «Батьківщина», «рідний край», «патріотизм» та інші [58;].

Сказання, як давній жанр усної народної творчості, наряду з казками, набувають популярності у дітей. Цей особливий жанр дозволяє дітям зрозуміти сутність героїв та дізнаватися про важливі цінності, такі як справжня сила та відданість своїй землі. Сказання привертають молодших школярів своєю особливою мовою, барвистістю і ритмікою, тому їх слід враховувати в патріотичному вихованні.

Окрім того, велику роль у формуванні патріотичних почуттів старших молодших школярів відіграють українські народні пісні. Цей різноманітний жанр є важливим елементом культурного надбання народу. У піснях розкривається глибина людської душі, вихваляється велич рідної землі, передається впевненість і надія на краще майбутнє. Пісня, як найпростіша форма вокальної музики, поєднує поетичний образ із музичним, що робить її доступною для широкого сприйняття. Особливу значущість мають історичні пісні, які висвітлюють реальні події та видатних особистостей.

Справді, наша країна стоїть перед викликом виховати громадян, які розуміють свою приналежність до роду, краю та держави, творчих та етнонаціонально свідомих в умовах полікультурного середовища, здорових і духовно збагачених. У цьому контексті, українська національна освіта визначає виховання таких особистостей як своє основне завдання. І одним з найпотужніших інструментів для досягнення цієї мети є художня література.

Художня література, як джерело мудрості, знань та краси художнього слова, має великий потенціал для розвитку дитини, особливо в дошкільному віці. Вона може служити не лише засобом розважання, але й інструментом для формування національної гідності, гордості, самоповаги та самодостатності. Важливо приділяти особливу увагу мові в ході

патріотичного виховання, оскільки вона визначає сприйняття та взаємодію з культурним спадком та національними цінностями.

Рідна мова є не лише засобом спілкування, але й виразом національної ідентичності, найяскравішим виявом національного буття народу. Вона виступає головною духовною скарбницею, що концентрує історично-культурний шлях українців та має важливе значення у їхньому об'єднанні. Через мову передається мудрість, слава, традиції і культура народу, зберігаючи ці цінності від покоління до покоління.

Виховання почуття любові до Батьківщини визначено впливом виховання, особливо в період шкільного дитинства. У цей час формується громадянська свідомість, а дитина здобуває враження, які стають основою для патріотичних почуттів. Ці враження залишаються на все життя і сприяють кращому розумінню складних явищ суспільного життя.

Хоча патріотичне виховання має глибокі корені, на сучасному етапі воно вимагає творчого вдосконалення та систематизації. Ефективність цього процесу залежить від творчого підходу самих педагогів до педагогічної діяльності.

Висновки до розділу 2

Отож, виховна робота в початковій школі грає важливу роль у формуванні патріотизму у молодших школярів. Використання позитивних прикладів відомих історичних діячів, письменників та героїв національно-визвольних війн може значно сприяти цьому процесу.

Важливо, щоб подібні заходи були не лише інформативними, але й емоційно насиченими. Бесіди, дискусії та інші заходи повинні бути ретельно підготовлені, маючи високий зміст, який би здатний залишити глибокий слід в свідомості учнів і викликати їхні емоції.

Важливим є також врахування того, що ці заходи не повинні бути проведені занадто часто, але їхня регулярність повинна відзначатися

важливістю і насиченістю змісту. Велика увага до емоційно-інтелектуальної напруги учнів допомагає закріпити важливі погляди і переконання, зробити їх стійкими та внутрішньо значущими для особистості.

Ваш підхід до використання художньо-творчої діяльності для формування патріотизму та культури міжнаціональних відносин у дітей є дуже продуктивним. Літературно-драматичні композиції, читацькі конференції, зустрічі з письменниками та поетами рідного краю, свята народної творчості — це важливі інструменти, які сприяють не лише вихованню патріотизму, але й розбудові культури взаємин міжнаціонального співжиття.

Регулярність і змістовність цих заходів, які органічно поєднуються з розвитком мотиваційної сфери та інтелектуально-емоційного компоненту, можуть ефективно впливати на формування переконань та досвіду поведінки учнів. Важливо враховувати гармонійний розвиток особистості, покладаючи акцент на розвиток моральних якостей підростаючого громадянина України.

Отже, патріотичне виховання як важливий напрям виховної роботи не лише сприяє створенню патріотичної атмосфери в освітньому процесі початкової школи, але й допомагає учням усвідомлювати і цінувати національні цінності (мову, культуру, історію тощо), націю, частинкою якої вони є, усвідомлювати свою етнічну приналежність та бути національно свідомими, незалежно від віку, громадянами України.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних джерел та наукових праць вітчизняних вчених дозволяє визначити наступні висновки:

В Україні, яка переживає демократичні зміни, постають нові завдання перед освітою. Одним з них є формування особистості патріота в правовому демократичному суспільстві. З цієї причини активно розробляється науково-методичне забезпечення, розробляються програми та підручники. Початкова школа відіграє ключову роль у вихованні патріота. Проте для того, щоб вчитель міг ефективно працювати в цьому напрямку, важливо чітко розуміти сутність такого складного особистісного явища, як патріотизм.

Патріотизм є багатограним поняттям, представляючи собою фундаментальну духовно-моральну якість та світоглядно-психологічну характеристику особистості. У педагогічному контексті патріотизм включає знання, переживання та вчинки. Як інтегрована риса особистості, патріотизм характеризується поєднанням в людині високих моральних чеснот, громадянської зрілості, націоналізму, професійної компетентності, самоактивності, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством та Батьківщиною.

Патріотичне виховання представляє собою процес формування патріотизму, спрямований на розвиток особистості, яка є чутливою до свого оточення та активно взаємодіє у суспільному житті, де права людини мають важливе значення. Однією з ключових складових цього процесу є освітня компонента. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні патріотичне виховання ґрунтується на морально-етичних засадах, де духовно-моральні принципи та цінності є основним критерієм ефективності цього виховання.

Однією з основних мет патріотичного виховання є усвідомлення громадянами України важливості державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства. Також важливим завданням є

формування у молодого покоління почуття патріотизму та відданості Батьківщині, при цьому розвивається відчуття приналежності до світової спільноти.

Перші принципи патріотичного виховання закладаються в сім'ї та початковій школі. Для забезпечення ефективності цього процесу необхідна реалізація діяльнісного, особистісно-орієнтованого та системного підходів у виховному процесі. Ключове значення має також дотримання принципів гуманізації та демократизації виховного процесу, а також стимулювання самоактивності, саморегуляції, системності, комплексності, міждисциплінарної інтегрованості, наступності та безперервності, культурної відповідності та інтеркультурності.

Основні напрямки патріотичного виховання молодших школярів включають розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, укладення основ правосвідомості, політичної культури та планетарної свідомості. Додатково важливими елементами є виховання бережливого ставлення до природи рідного краю, розвиток моральності особистості дитини та формування культури поведінки та працьовитості.

Патріотичне виховання молодших школярів повинно охоплювати всі аспекти освітнього процесу. Зокрема, велике значення приділяється предметам гуманітарного та художньо-естетичного циклів. У вихованні патріотизму учнів початкових класів педагог може успішно використовувати різноманітні форми роботи, такі як масові, групові (гурткові) та індивідуальні. Серед них можна визначити ранки, зустрічі, літературні вікторини, зустрічі з видатними постатями регіону, фестивалі, екскурсії, походи, класні години, створення стінгазет, позакласне читання, гра на музичних інструментах, малювання і багато іншого. Ці методи взаємодіють між собою, щоб сприяти комплексному патріотичному вихованню учнів.

Серед методів, які найбільш ефективно використовуються у патріотичному вихованні молодших школярів, варто відзначити бесіди, розповіді, диспути, роботу з книгою та рецензування; демонстрації, ілюстрації, екскурсії, що можуть сприяти розвитку соціальної чутливості, інтуїції та громадянської свідомості учнів. До ефективних методів також відносять практичні вправи, самостійну роботу, ігри, ситуації морально-етичного характеру, ігри-драматизації, які сприяють закріпленню практичних аспектів патріотизму.

Отже, патріотичне виховання займає важливе місце в освітньому процесі сучасної початкової школи і виступає як основа національного виховання молодого покоління українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальність громадянського виховання в Україні
<https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/9.-Vykhovuiemo-hromadianyna.pdf>
2. Бадрій Х. Патріотичне виховання молодших школярів
<http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/ped-visnik-66-2019-4.pdf>
3. Батьки і діти. Виховання підростаючого покоління : Громадянське виховання <https://osvita.ua/school/method/upbring/5904/>
4. Бауер М. Й. Система безперервного національного виховання. Теоретико-практичні аспекти реалізації / Михайло Бауер // Матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 1999. - С. 17-25.
5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Шляхи реалізації. Рідна школа. 1999. - С.10-13.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
7. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Ред. газ. «Полтав. вісник», 1994. - 191 с.
8. Вишневецький О. Концепція демократизації українського. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. К. : Школяр, 1997. - 134 с.
9. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996. - 238 с.
10. Волошина Н.Й. Вивчення біографії письменника в єдності з його творчістю // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – №8. – 198с.
11. Волошина Н. Й. Концепція літературної освіти / Н. Й. Волошина, Є. А. Пасічник, Н. Ф. Скрипченко та ін. // Початкова школа. – 1994. – № 3. – С. 25-27.

12. Воронова Г. О. Формування творчої особистості засобами слова / Г. О. Воронова // Початкове навчання та виховання. – 2006. – № 31. – С. 7-10.
13. Гнатюк В. Зміст і форми національного виховання учнів. Рідна школа. 1999. № 9. - С.17-20.
14. Гнатюк В. Управління системою національного виховання учнів початкових класів. Початкова школа. 2000. №4. - С. 3.
15. Гнутель Я. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика. Тернопіль, 1998. - 262с.
16. Горбенко С. С. Моральний аспект патріотичного виховання. Поч. шк. 1984. № 5. - С. 32-33.
17. Гордійчук О. Є. Ідеї народної педагогіки в національній системі виховання українців. Матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 1999. - С. 3-8.
18. Гордіюк Н. Особливості сприймання художніх текстів молодшими школярами / Н. Гордіюк // Мандрівець. – 2000. – № 3-4. – С. 75-78.
19. Демчук В. Національна система виховання : педагогічна модель. Рідна шк. 2009.- № 7-8. - С. 17-19.
20. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) <https://studfile.net/preview/5252932>
21. Державний стандарт початкової освіти (від 24 липня 2019 р.) // Постанова кабінету міністрів. – 2019. – С. 23-37.
22. Донцов Д. Два патріотизми. Визвольний шлях. Лондон : Українська видавнича спілка. 1977. № 3. - С.271-289.
23. Жмундуляк Д. Українознавство в початкових класах (для учнів, вчителів та батьків). Чернівці. 1996. - С.4.
24. Ігнатенко П. Громадянське виховання учнів в умовах українського державотворення. Рідна школа. 2004. №3. - С.3-4.

25. Ігнатенко П. Конституція України - громадянське виховання учнів. Початкова школа. 1997. №1. - С.2-7.
26. Ковальчук І. В. До проблеми національного виховання. Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 56. Педагогіка та психологія. Чернівці : Рута, 1999. - С. 29-31.
27. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави. Педагог. газета. 2000. № 6 (72). Червень. - С.3-8.
28. Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahistprav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>
29. КОНЦЕПЦІЯ розвитку громадянської освіти в Україні <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>
30. Кузь В.Г. Основи національного виховання : Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. К. : Інформ.-вид. центр «Київ», 2003. Ч. 1. - 356с.
31. Любар О. О. Історія педагогіки : навчальний посібник для педагогічних навчальних закладів / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. К. 1999. - 496с.
32. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К., - 1996. - 304с.
33. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. К., 1997. - 496с.
34. Мартинюк І. В. Національне виховання : теорія і методологія. К.: ІСДО, 1995. - 160с.
35. Миропольська Н. Є. Естетичне освоєння дійсності засобами слова. Поч. шк. 1990. № 3. - С. 37-39.
36. Мітюков Б., Антонєць М., Скрипник М. Рідне слово і народне виховання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського. Початкова школа. № 3. 2007. - С. 45-52.

37. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 4 клас. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. – 160с.
38. Науменко В. Літературний розвиток молодших школярів : формування вміння сприймати фольклорні твори / В. Науменко // Початкова освіта. – 2003. – Листопад. – № 43. – С. 2-3.
39. Національна гордість українського народу (До 175-річчя від дня народження К. Д. Ушинського). Освіта. 1997. № 7. - С. 8-9.
40. Нечай Л. Д. Виховання у молодших школярів інтересу до книги / Л. Д. Нечай, Л. В. Пашко // Початкова школа. – 1987. – № 11. – С. 43-46.
41. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. О. Г. Дзевєріна. К., - 1972. 178 с.
42. Пелошок Е. Особливості аналізу художнього твору на уроках читання у 3-4 класах / Е. Пелошок, Т. Шевчук // Початкова школа. – 2002. – № 12. – С. 16-18.
43. Пічуркіна-Шумейко Л. Виховання громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства. Рідна школа. 2001. № 3. - С. 9-10.
44. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні /2018 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
45. Руденко Ю. Ідеологія патріотизму і державотворення як основа духовності учнів. Рідна школа. 1999. № 6. - С 8-10.
46. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнів. Освіта. 2000. 22-29 серп. - С. 5.
47. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К. : Освіта. 2003. - 304с.
48. Савенко В. Оксана Іваненко. (Дітям про письменників) // Початкова школа. – 1974. – №11. – С.90-93.

49. Савченко О. Я. Літературне читання : підручник для 2 класу [Електронний ресурс] / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 160 с.
50. Савченко О. Я. Літературне читання : підручник для 3 класу [Електронний ресурс] / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2015. – 192 с.
51. Савченко О. Я. Літературне читання : підручник для 4 класу [Електронний ресурс] / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2015.
52. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2007.– 250 с.
53. Савченко О. Я. Розвиток у молодших школярів здатності до самонавчання / О. Я. Савченко // Школа першого ступеня: теорія і практика. – Випуск 7. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – С. 15-21.
54. Скрипник М. Рідне слово і народне виховання в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського. К., 1980. - 216 с.
55. Скрипченко Н. Ф. Першооснови літературної освіти в початковій ланці школи / Н. Ф. Скрипченко // Початкова школа. – 1992. – № 7. – С. 23-25.
56. Степанишин Б.І. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: методичний посібник для вчителів. – К.: «Проза», 1998. – 384с.
57. Сухомлинська О. В. Проблеми виховання дітей. Початкова школа. 1996. № 6. - С.4-7.
58. Сухомлинська О. В. Проблеми розвитку особистості в історичному контексті психології та педагогіки / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2015. – №1. – С. 41-45.
59. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності. К., 1966. - 348 с.

60. Сухомлинський В. О. Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління / В. О. Сухомлинський. – К. : Знання, 1961. – 44 с.
61. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К., – 1975. – 168 с.
62. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. Т.2. – К., 1976. – С. 149-416.
63. Сучасний урок у початкових класах / О. Я. Савченко. К., 1997. - 256 с.
64. Ткачук Г. Читання-розгляд як системний метод формування культури читацької діяльності учня / Г. Ткачук // Початкова школа. – 2009. - № 9.– С.7 – 10.
65. Ткачук Г. П. Уроки зустрічі з книжкою / Г. П. Ткачук // Початкова школа. – 2000. – №2. – С. 15-18.
66. Трофименко С. Розвиток особистості молодших школярів на уроках позакласного читання / С. Трофименко // Сільська школа України. – 2006. – №8. – С. 9-10.
67. Український педагогічний словник / За ред. С. Гончаренка. К. : Либідь, 1997. - 476 с.
68. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – Т.1. Рідне слово. – К., 1988.
69. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3,4 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач, автор передмови Т.Стус. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 192 с.
70. Явоненко М. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів / М. Явоненко // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 14-18.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОСНОВНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ (ВИТЯГ ІЗ НОРМАТИВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ)

Додаток А 1

Закон України «Про освіту»

Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні

Національна доктрина розвитку освіти затверджена Указом Президента України 17 квітня 2002 року (№ 347 / 2002).

Містить 16 розділів. I. Загальні положення. II. Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти. III. Національний характер освіти і національне виховання. IV. Стратегія мовної освіти. V. Освіта - рушійна сила розвитку громадянського суспільства. VI. Освіта і фізичне виховання - основа для забезпечення здоров'я громадян. VII. Рівний доступ до здобуття якісної освіти. VIII. Безперервність освіти, навчання протягом життя. IX. Інформаційні технології в освіті. X. Управління освітою. XI. Економіка освіти. XII. Освіта і наука. XIII. Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників. XIV. Соціальні гарантії учасників навчального процесу. XV. Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти. XVI. Очікувані результати.

У першому розділі відзначено, що "Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації, держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності

суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені" [4].

Актуальним завданням є забезпечення доступності якісної освіти протягом життя для всіх громадян та подальше утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Доктрина визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття.

Другий розділ доктрини детально викладений нами у п. 17.2. У 3-му розділі доктрини підкреслено, що національне виховання є одним з головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета - виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури національних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Національне виховання спрямоване на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культури. Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

Важливе методологічне, соціально-політичне, науково-культурне значення має четвертий розділ доктрини, де, зокрема, відзначено: "У державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично оволодіти хоча б однією іноземною мовою."

Наголошується також, що забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етно-культури, її підтримку та захист державою.

В доктрині наголошується, що освіта в Україні має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих

орієнтирів особистості (Розділ V); пріоритетними завданнями системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності (розділ VI); для всіх громадян України забезпечується рівний доступ до якісної освіти шляхом: а) у дошкільній освіті; б) у загальній середній освіті; в) в освіті дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку; г) у позашкільній освіті; д) у професійно-технічній освіті; е) у вищій освіті (розділ VII); відзначені шляхи реалізації безперервної освіти протягом життя (розділ VIII), удосконалення управління освітою (розділ X), підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників (розділ XIII), соціальні гарантії учасників навчального процесу (розділ XIV) та ін. Привертають увагу IX, XI, XII і XVI розділи доктрини. Так, у IX розділі відзначено, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які мають забезпечувати подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молоді до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається шляхом: забезпечення поступової інформатизації системи освіти; запровадження дистанційного навчання; розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності; створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню. У розділі XI "Економіка освіти" зазначено, що сучасна економіка повинна створити сталі умови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу. Для досягнення цієї мети передбачається виконання таких завдань: визначення фінансування освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів; формування багатоканальної системи фінансування; фінансування державою здобуття дошкільної, повної загальної середньої та професійно-технічної освіти в державних і комунальних навчальних закладах у обсязі, визначеному державними стандартами; стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти; створення сучасної системи нормування та оплати праці у галузі освіти; визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації; забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток освіти. В доктрині зазначено, що держава поступово збільшуватиме видатки на освіту та доводитиме їх до середніх показників європейських держав, відзначаються також основні джерела фінансування та заходи, спрямовані на удосконалення економічної моделі освіти.

У розділі XII "Освіта і наука" наголошено, що поєднання освіти і науки є умовою модернізації системи освіти, головним чинником її подальшого розвитку, що забезпечується: постійним збільшенням обсягів фінансування науки відповідно до потреб її випереджального розвитку; фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах, науково-дослідних установах Академії педагогічних наук України; розвитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень; інноваційною освітньою діяльністю в навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності; правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності; запровадженням наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання та виховання; залученням до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді, педагогічних працівників і т.д.

Нарешті, у XVI розділі "Очікувані результати" висловлюється впевненість у тому, що реалізація Національної доктрини забезпечить перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства. Зростуть самостійність і самодостатність особистості, її творча активність, що зміцнить демократичні основи громадянського суспільства і прискорить його розвиток. Освіта, здобута в Україні, стане конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина - захищеною і мобільною на ринку праці [4].

Додаток А 2

Державна національна програма "Освіта" ("Україна ххі століття")

Головна мета Програми — визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі

1. Відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави.

2. Виведення освіти в Україні на світовий рівень шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад.

3. Подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів.

4. Формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Пріоритетні напрями реформування освіти

1) розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України;

2) забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти;

3) досягнення якісно нового рівня у вивченні базових предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук;

4) створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями;

5) забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей.

Основні шляхи реформування освіти:

— створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина;

— подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел;

— розвиток освіти на основі запровадження у НВП сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень;

— відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася у тоталітарній державі;

— підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня;

— формування нових економічних основ системи освіти, створення належної матеріально-технічної бази;

— реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового покоління;

— радикальна перебудова управління сферою освіти шляхом її демократизації, децентралізації, створення регіональних систем управління навчально-виховними закладами;

— органічна інтеграція освіти і науки, активне використання наукового потенціалу вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, здобутків педагогів-новаторів, громадських творчих об'єднань У НВП;

— створення нової правової та нормативної бази освіти.

Принципи реалізації програми:

— пріоритетність освіти, що означає випереджувальний характер її розвитку, кардинально нові підходи до інвестиційної політики в освітній сфері;

— демократизація освіти, що передбачає децентралізацію та регіоналізацію управління системою освіти з дотриманням найбільш визначальних принципів освітньої політики Української держави, надання автономії навчально-виховним закладам у вирішенні основних питань їхньої діяльності, подолання монополії держави на освіту, перехід до державно-громадської системи управління освітою, утворення системи партнерства учнів, учнів і педагогів;

— гуманізація освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей;

— гуманітаризація освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості;

+— національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями;

— відкритість системи освіти, що пов'язана з її орієнтованістю на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, інтеграцію у світові освітні структури;

— безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності та наступності у навчанні і вихованні;

— нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості;

— багатокладність та варіантність освіти, що передбачає створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості; запровадження варіантного

компоненту змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію НВП, створення мережі недержавних навчально-виховних закладів.

Значне місце в Програмі займає блок «Зміст освіти», де сформульовані стратегічні завдання реформування змісту освіти та основні шляхи реформування змісту загальноосвітньої підготовки та фахової підготовки.

Додаток А 3

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Системна організація військово-патріотичного виховання молоді має бути спрямована на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування психологічної та фізичної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни. *Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:*

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукування зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Принципи патріотичного виховання.

- принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

+ принцип самоактивності й саморегуляції забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

Додаток А 4

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Вступ

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.

Громадянська освіта в цій Концепції розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально

ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

Громадянські компетентності поруч із соціальними включені до восьми основних компетентностей для навчання протягом усього життя Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року.

Правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України, Законі України “Про освіту”, Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580, Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501. З прийняттям нового Закону України “Про освіту” та з урахуванням Указу Президента України від 1 грудня 2016 р. № 534 “Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері”, плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179, виникла необхідність визначення конкретних кроків на шляху формування громадянської освіти в Україні.

Закон України “Про освіту” визначає, що держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні загальної середньої освіти є стаття 12 Закону України “Про освіту”, яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково - наскрізні компетентності, зокрема критичне мислення.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року, схваленої

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988, до соціальної та громадянської компетентності належать усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки передбачає активізацію діяльності, спрямованої на підвищення освіченості населення щодо можливості захисту своїх прав та вираження інтересів через різні форми демократії участі.

Національна стратегія з прав людини передбачає підвищення рівня обізнаності громадян щодо прав людини.

Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., акцентує увагу на цінностях демократії та верховенстві права. Європейська хартія про участь молоді у місцевому та регіональному житті, ухвалена Конгресом місцевих і регіональних органів влади Європи 21 травня 2003 р., містить рекомендації для органів влади та місцевого самоврядування щодо залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому та регіональному рівні.

Вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян відповідального ставлення до захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі у демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, включаючи повагу та розвиток мов усіх національних меншин та корінних народів, які проживають на території України.

Таким чином, основними стратегічними напрямками громадянської освіти є:

правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;

посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь).

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати у набутті необхідних компетентностей.

Важливим є не лише забезпечення вільних виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але і постійна широка участь громадян у суспільно-політичних процесах, у веденні державних справ, використання можливостей щодо осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, інформованість про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вплив на власне життя і життя громади. Для цього потрібні як інструменти, гарантовані владою, так і компетентності громадян, які дозволяють їм користуватися наданими можливостями участі та прийняття рішень.

Додаток А 5

КОНЦЕПЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ціннісні орієнтири громадянської освіти

Закон України “Про освіту” визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки визначає, що формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалах свободи, соборності та державності.

Виховний процес повинен бути невід’ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на духовні цінності Українського народу (національна самосвідомість, ідентичність, самобутність, гідність, соборність, свобода), загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до інституту сім’ї,

турбота, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до навколишнього природного середовища, повага до закону, відповідальність та солідарність).

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.

Мета і завдання громадянської освіти

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади.

Завданнями громадянської освіти є:

- формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності; сприяння розвитку української мови, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм;
- формування поваги до честі та гідності людини, до прав та свобод людини, здатність їх захищати;
- формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснювати демократичне управління на місцевому рівні та навичок участі громадян у веденні державних справ;
- формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практичного застосування;
- впровадження ідей інклюзивного навчання;
- формування активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив та волонтерства;
- формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, яка ґрунтується на взаємоповазі, обміну досвідом і співпраці; впровадження принципів солідарності та турботи про спільне благополуччя.

Громадянські компетентності

Громадянські компетентності базуються на перелічених вище ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, демократії і надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до територіальної громади та держави.

Основними громадянськими компетентностями є:

розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;

здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;

розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;

знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти;

знання та розуміння державного устрою, державного управління у всіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні;

знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;

здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

Принципи реалізації Концепції

Концепція реалізується на основі принципів освітньої діяльності, зазначених у Законі України “Про освіту”. У процесі громадянської освіти застосовуються такі підходи:

- підхід “навчання через участь”, що передбачає залучення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах;
- наскрізний підхід, що передбачає надання громадянської освіти державними та/або недержавними інституціями, які співпрацюють одна з одною; присутність у всіх навчальних дисциплінах на всіх рівнях освіти - від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти - формальній, неформальній та інформальній;
- поступальний підхід, що передбачає формування громадянських компетентностей на основі попередньо отриманих компетентностей.

Система громадянської освіти

Система громадянської освіти охоплює всі складники освіти, рівні і ступені освіти, стандарти освіти, заклади освіти та інших суб’єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Основними змістовими напрямками громадянської освіти є:

- права людини та громадянина;
- участь громадян та інститутів громадянського суспільства у веденні державних справ;
- використання судової системи для захисту громадянських прав; використання інших механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівні;
- участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов’язків;
- національно-патріотичне виховання;
- критичне мислення;
- медіаосвіта;
- волонтерська діяльність.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та заклади освіти різних форм власності відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти забезпечують досягнення в освіті таких результатів:

за видами освіти:

формальна освіта

- відображення змісту громадянської освіти у стандартах освіти;
- створення освітнього середовища на засадах поваги до прав людини і демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності та наукової обґрунтованості;
- створення законодавчих підстав та гарантій забезпечення діяльності органів самоврядування у закладах освіти;
- створення та реалізація освітніх програм з громадянської освіти у рамках підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників разом з інститутами громадянського суспільства, які займаються громадянською освітою;
- забезпечення академічного компонента громадянської освіти.

У формальній освіті громадянські компетентності здобуваються під час освітнього процесу, позанавчальної діяльності, зокрема в органах учнівського та студентського самоврядування та у партнерстві з громадськими об'єднаннями;

неформальна освіта

- створення освітніх програм і ресурсів, у тому числі Інтернет-ресурсів;
- сприяння впровадженню компонентів громадянської освіти в закладах позашкільної освіти та в структурах неформальної освіти;
- впровадження програм громадянської освіти у співпраці із закладами культури (народні доми, бібліотеки, будинки культури, музеї, концертні зали, школи мистецтв тощо), соціального захисту (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей та інші заклади, що працюють з незахищеними верствами населення), відділами освіти, культури, туризму, молоді та спорту, молодіжними центрами, громадськими організаціями, об'єднаннями та іншими;

інформальна освіта

- забезпечення умов для громадянської самоосвіти через включення відповідного змісту в навколишнє середовище (сквери, вулиці тощо; інформаційні таблички; експозиції в музеях; бібліотеки тощо);

- створення умов органами місцевого самоврядування для отримання практичних навичок врядування і управління членами громади шляхом їх залучення до прийняття рішень на місцевому рівні;

- сприяння забезпеченню громадян доступними ресурсами для власного саморозвитку, включаючи книговидання, кінематограф, культурні продукти, туризм, онлайн-платформи та активне інформування про такі ресурси;

- підтримання інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей та формуванню критичного мислення, надання інформації через засоби масової інформації для розвитку громадянських компетентностей;

за складниками освіти:

дошкільна освіта

- навчання основам самоідентифікації, усвідомленню приналежності до спільноти, громади, держави;

- виховання поваги до державної мови та державних символів;

- сприяння гармонійній соціалізації у спільноті, формуванню розуміння різних соціальних ролей;

- формування здатності до спільної колективної діяльності, сприяння набуттю досвіду досягнення спільних цілей;

повна загальна середня освіта, спеціалізована та позашкільна освіта

- формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів самоврядування закладів освіти та управлінні на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності;

- надання знань, сприяння формуванню розуміння та усвідомлення беззаперечної цінності прав людини та прав дитини, набуттю здатності застосовувати та захищати свої права;

- сприяння формуванню розуміння цінностей правової держави (правопорядку), поваги до Конституції України, державної мови та державних символів, усвідомленню та дотриманню своїх громадянських обов'язків;

- сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян;

- створення умов для знайомства та включення у життя громади, участі у врядуванні, формування здатності брати на себе відповідальність;

- сприяння взаємоповазі, мирному врегулюванню конфліктів, виробленню консенсусу, сприйняттю чесного компромісу;

- сприяння усвідомленню важливості свободи думки, совісті та висловлювань, формуванню здатності аргументувати свої думки публічно;

- сприяння усвідомленню власного почуття гідності та усвідомленню гідності інших осіб через розпізнання та оцінювання своїх позитивних рис та позитивних рис інших осіб, співставлення себе з іншими членами суспільства, формування здатності результативно працювати в команді на основі розподілу відповідальності та обов'язків у ній;

- сприяння застосуванню проектного підходу до здійснення діяльності, формуванню розуміння необхідності здорової конкуренції;

Педагогічні і науково-педагогічні працівники та інші суб'єкти, які провадять педагогічну діяльність для реалізації громадянської освіти, повинні:

- дотримуватися ціннісних орієнтирів громадянського суспільства у повсякденному житті та застосовувати їх у педагогічній практиці;

- володіти громадянськими компетентностями;

- поважати конституційні права громадян;

- вміти формувати громадянські компетентності у громадян;

- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до держави, державної мови та державних символів, суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства.

Усі програми, що впроваджуються в закладах освіти та спрямовані на розвиток дітей як особистостей, застосовуються до неповнолітніх педагогічними, науково-педагогічними працівниками та іншими суб'єктами, які провадять педагогічну діяльність, з письмового дозволу їх батьків або осіб, які їх замінюють.

Професійні стандарти педагогічних і науково-педагогічних працівників повинні містити компетентності щодо вміння формувати ціннісні орієнтири громадянського суспільства.

З метою підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників громадянської освіти в системі формальної освіти відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти необхідно забезпечити:

- включення до стандартів вищої освіти, зокрема спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника, громадянських компетентностей;

теоретичну і практичну підготовку для здійснення громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти;

розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;

розроблення методик оцінювання ефективності громадянської освіти;

збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і вітчизняних технологій, форм і методів роботи.

Етапи реалізації Концепції

1. Розроблення і затвердження плану заходів з розвитку громадянської освіти в Україні на 2019 – 2024 роки. Підготовка нормативно-правової бази, в т.ч. внесення громадянських компетентностей до стандартів освіти. (2018 р.).

2. Охоплення громадянською освітою системи формальної освіти, позашкільної освіти, післядипломної освіти у випадках, коли така передбачена законодавством. Створення системи правової освіти виборців як елемента освіти дорослих (2019-2022 рр.).

3. Формування мережі освітніх ресурсів для громадянської освіти в системі освіти дорослих (2020-2024 рр.).

УРОК ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ – УСНИЙ ЖУРНАЛ (3 клас)

Тема: Поезія. Л. Українка «Тиша морська», Н. Забіла «Черепаша», Л. Костенко «Цей ліс живий».

Мета: Прищеплювати дітям любов до поетичного слова українських митців. Поповнювати знання учнів про творчість Л. Українки, Н. Забіли, Л. Костенко. Активізувати читацьку пильність, поповнювати словниковий запас. Учити глибоко вникати в суть прочитаного. Розширювати читацький кругозір. Виховувати інтерес до віршованих творів.

Обладнання: Виставка книжок, портрети письменниць, ілюстрації, аудіо записи, відеоматеріали, роздатковий матеріал, альбомні аркуші, кольорові фломастери.

Хід уроку:

1. Організація класу до уроку.

До уроку всі готові,
настрій маємо чудовий!
Тож гаразд, часу не гаймо
і урок розпочинаймо!

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Прекрасні римовані твори,
образи в них веселі, чудові,
елементи опису і розповіді є,
залюбки читається усе;
і напам'ять легко вивчити вірші,
яку тему будемо вивчати? Прочитайте всі.

(Акровірші - вірш, в якому перші літери кожного рядка, що читаються згори вниз, утворюють слово)

- Сьогодні ми з вами поговоримо про поезію, а саме про дитячі вірші, написані відомими вам письменницями.

Л. Українка   Н. Забіла   Л. Костенко

3. Хід усного журналу.

Сторінка перша. *Моє слово про Лесю Українку*

*Ні, я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає!*

Учень:

- 25 лютого 1871 року народилася велика українська поетеса Леся Українка. Леся Українка – це літературний псевдонім, тобто Леся з України. А насправді – Лариса Петрівна Косач. Батько її був юристом, а мати – українською письменницею, яка писала твори під псевдонімом Олена Пчілка. У сім'ї було шестеро дітей. Леся була другою дитиною. В чотири роки вона вже добре читала. Мати добирала для неї книжки українською мовою. Сама часто перекладала з російської та польської.

Учениця.

- Леся була привітною і допитливою дівчинкою, чутливою до краси, жвавою і веселою. Знала багато іноземних мов, грала на фортепіано, гарно малювала. Любила співати і слухати українські народні пісні. Важка хвороба не стала на заваді талановитій дівчинці. В 9 років Леся написала свій перший вірш «Надія».

Сторінка друга. *Сподівання*

Відеоматеріал (з біографії Л. Українки)

Сторінка третя. *Мої улюблені поезії*

- Пригадайте, які вірші Лесі Українки ви вивчали на уроках читання?

(Діти по бажанню розповідають напам'ять вірші)

Сторінка четверта. *Л. Українка «Тиша морська»*

- Послухайте вірш та скажете, які картини ви уявили.

(Аудіо запис «Шум моря»)

«Тиша морська»

Тиша в морі... Ледве-ледве
колихає вітер хвилі;
не колишуться од вітру
на човнах вітрила білі.
З тихим плескотом на берег
рине хвилечка перлиста;
править хтось малим човенцем,-
в'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
стиха весла підіймає,
і здається. що з весельця
щире золото спадає.
Як би я тепер хотіла
у мале човенце сісти
і далеко на схід сонця
золотим шляхом проплисти.

(Відповіді дітей)

*Робота в парах «Попрацюємо разом»

(Роздатковий матеріал)

Л. Українка «Тиша морська»

- Словникова робота
- Читаємо виразно
- Ставимо запитання
- Змагання на краще читання

Сторінка п'ята. »Мої улюблені вірші«

*Писала, як пізніше зазначить Наталя Львівна,
«сама для себе, не надаючи серйозного значення цій справі
і аж ніяк не гадаючи робити з цього свою основну професію»*

Є письменники, що цілком віддали своє життя дитячій літературі - дуже важкій, іноді малопомітній, літературній роботі. Серед них, ніби айсберг, височить постать чудової поетеси Наталі Львівни Забіли, чиє життя покладено на вівтар служіння Музі.

Народилася письменниця 5 березня 1903 року у дворянській родині з великими мистецькими традиціями. Батьки Наталі вчилися в художньому училищі. Отже, дівчинка зростала в атмосфері захоплення художнім словом, музикою, живописом, і це, певна річ, вплинуло на її розвиток, художні смаки. Вона багато читала, зокрема, твори Т. Шевченка, і вже в дитинстві пробувала писати вірші, казки, оповідання.

Близько 200 книжок для дітей, переважно для дошкільного та молодшого шкільного віку, видала Наталя Забіла за час своєї літературної діяльності. Крім того, Наталя вона була автором підручників «Читанка» для 2 класу (1933) і «Читанка» для 3 класу (1939), які перевидавалися кілька разів.

*Робота з книжковою виставкою.

Сторінка шоста. »Мерщій до річки«

Фізкультхвилинка «Жабенята». Відеоматеріал.

Сторінка сьома. Про малят і про звірят

- Наталя Забіла запрошує вас до річки, куди діти занесли незнаного звіра.

На грядці, де росте редиска,
сидить якийсь незнаний звір:
на спині в нього чорна миска
і ніжки висунулись з дір.

- Здогадались хто це? (*Черепаха*)

(*Роздатковий матеріал*)

Н. Забіла «Черепаха»

На грядці, де росте редиска,
сидить якийсь незнаний звір:
на спині в нього чорна миска
і ніжки висунулись з дір.

Та це ж, звичайно, черепаха!

І як вона прийшла сюди?

Ой черепахо-бідолахо,
ти ж тут загинеш без води!

Адже до річки через поле,

через ярочки та горби

по-черепащачи, поволі,

ти будеш лізти дві доби!.

А ми цю чорну боягузку,

що вся сховалась під щитом,

мерщій загорнемо у хустку

і понесем усі гуртом.

і примчимо єдиним махом

в кущі до річки, до води.

Отут спокійно, черепахо,

живи й далеко не ходи!

Коллективна робота з текстом вірша.

Сторінка восьма. Краса рідної природи

Її вірші для дітей поетизують живу природу, навчають фантазувати, спостерігати й відкривати таємниці прекрасного. І, крім того, – вчать відчувати духмяність рідного слова, багатство мови. 1987 року Ліна Костенко видала прекрасну (на жаль, єдину) збірку для дітей „Бузиновий цар”.

У своїх творах для молодших дітей поетеса змальовує красу рідної природи, допитливу дитвору. Кожне її слово – бадьоре і життєстверджуюче, будить думку, закликає долати труднощі.

(Аудіо запис «Шум лісу»)

Цей ліс живий. У нього добрі очі. Шумлять вітри у нього в голові.

Старезні пні, кошлаті поторочі, літопис тиші пишуть у траві.

Дубовий Нестор дивиться крізь пальці на білі вальси радісних беріз.

І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс.

Багряне сонце сутінню лісною у просвіт хмар показує кіно,

і десь на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно.

Малі озерця блискають незлісно, колише хмара втомлені громи.

поїдемо поговорити з лісом, а вже тоді я можу із людьми.

- Що є спільного в поетичних рядках та ілюстраціях?

- Коментоване читання вірша учителем *(словникова робота)*

- Гра «Відшукай рими»

- Виразне читання вірша учнями *(вибірково)*.

4. Підсумок уроку.

Сторінка дев'ята. Поезія і мистецтво

Поезія – це мистецтво, мистецтво – це творчість.

- Підсумовуючи почуте і побачене, хочеться, щоб у вашій пам'яті залишилися спогади про сьогоднішній урок.

***Робота в групах «Малюємо разом»**

- Намалюйте ілюстрацію до одного із прочитаних віршів українських поетес: Лесі Українки, Наталі Забіли, Ліни Костенко. (Аркуші паперу, кольорові фломастери).

(Аудіо запис «Лірична мелодія»).

5. Домашнє завдання.

- Вивчити один вірш напам'ять (на вибір).

- Прочитати інші твори поетес.

- Дізнатись про пам'ятні місця, музеї, що пов'язані з іменами поетес.

Додаток В

**Літературні ігри для формування знань
про творчість українських дитячих письменників**

1. Літературна гра «Впізнай письменника»

- Назвіть хто зображений на цьому портреті?

2. Літературна гра «Встанови відповідність»

- Встановіть відповідність між авторами та їхніми творами

1. Наталя Забіла	1. «Кінь утік...»
2. Дмитро Павличко	2. «У дитячому театрі»
3. Василь Сухомлинський	3. «Розмова»

3. Літературна гра «Хто автор?»

- Хто є автором твору «Хто сильніший?»? Визначте за портретом:

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Голімей Н. В.

(підпис)